

84(2=411.2)

Г585

Н. Гоголь

**ИВАН ИВАНОВИЧ
ИВАН НИКИФОРОВИЧЛЕ
КАНАЙДА ООРКОШКОНИ
КЕРЕГИНДЕ ПОВЕСТЬ**

Год

37143

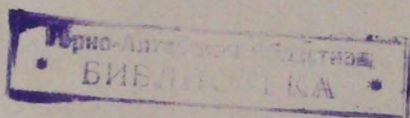

Р 4
158
И. В. ГОГОЛЬ

ИВАН ИВАНОВИЧ ИВАН НИКИФОРОВИЧЕ
КАНАИДА БӨРКӨШКӨНИ КЕРЕГИНДЕ
ПОВЕСТЬ

Алтай тилине Т. Гюхтеев которген

1255
ИИВ
37143 ✓
02 ✓

Горно-Алтайский книжный издательство

Горно-Алтайск * 1953

84(2=411.2)

1585

Иван Иванович ле Иван Никифорович

Иван Ивановичтин бекешазы¹ жакшынак! сүреен жаран! Смуникалары² кандый! Фу, кандый жаран смуникалар! Соокко кырутуп калгандай көк-боро! Кемде-кемде ондый смуникалар табылза, мен неби тургузар эдим, кудай ла билер! Кудайдың учун өлөр жаар көригер, анчадала ол кемде-кемде куучындажып турза, тууразынан көрзөгөр: кижининг ачабы келер! Бичириге де күч: килинг! моңуи! от! О кудайымай! Кудайга жарамыкту Николай-чудотворец! Менде ондый бекеша ненинг учун жок! Ол оны Агафия Федосеевна Киевке баргалакта көктөгөн. Заседательдин кудайын кезе тиштерген Агафия Федосеевнаны өлөр билеригер бе?

Иван Иванович сүреен жакшы кижини! Миргородто онын туразы кандый! Оны эбиреде дуб агантаг эткеи столмолорго жаан таскак эдин салган, таскактын алдында кайда ла такталар туруп жат. Изу боло бергенде, Иван Иванович бекешазын ла ич кийимин чечип ийеле, таскактын алдында чамчачан амыран, журтында ла оромдо не болуп турганын көрүп жадат. Ойрангай ла көзпөктөрүнүн алдында кандый яблончалар ла грушалар бар! Көзпөгөн ачып ла ийзегер—бурлер турага блаажып кирип келер. Бу оңчозы туранын жанында; онын садында не барын көргөн болзогор! Оңдо не жок? Сливалар, вишнялар, черешнялар, подсолнечниктер, огурчидар, дынялар, мырчактар, керек деле ан соготой ло узанатан жер бар.

Иван Иванович сүреен жакшы кижини! Ол дыняны сүреен сууп жат. Дыня—онын сууген курсагы. Курсактанын алган кийиминде таскактын алдынан чамчачан чыгып келеде, эмки ле эки дыня экелзин деп, Ганкага жакару берер. Боны жара кезер, урендерин башка чаазынга жууп алала,

¹ Бекеша — оозгыда эр улуус кийетен, курлызында жуурушкунду пальто.

² Смушка — жагым чыккан кураганын төрөм.

дыяны жи берер. Онын кийининде чернильница эжелзин деп Гапкага айдар, бойи десе урен ороп салган чаазынга бу дыня мындый чиселдо жылген деп акту бойынын колдла бичип салар, ол ойдо кандый бир айылчы кижин болгон болзо—мындый кижин кожо турушкан деп бичиир.

Миргородтыг эмки жада калган жаргычызы Иван Ивановичтин туразын корун, тудуш суунин туратап. Чын, коомой тура эмес. Тураны айландыра сенектер ле сенегештер эдип салганын мен сурсен жакшы коротом, оны ыраагынап корзб, жангыс ла Усти-Устице отургузып салган жабынчылары корунер—башпаларла толтырып салган тарелка ол эмесе агашта буун турган мешкелер ошкюн. Чыдан, ошчо жабынчылар очеретле¹ жабылган; тал, дуб ла эки яблоня ологго байбак буриле тайанып алган тургылайт. Агаптардын ортозында жараптыра кезип чумдеген, черетеп салган ставеньду кичинекей козиоктор корунет, олардын ортозында керек десе ором до жаар чыгып турган козиоктор бар.

Иван Иванович сурсен жакшы кижин! Оны полтавский комиссар ла билер! Дорон Тарасович Пуховичка Хоролдоп келеткенде, жаантайын Иван Ивановичке тужетеп. Колиберлада даткан протонон² адо Петр, ондо бир беш киреин айылчылар жууланга, кудайдын алдында молдузын булурерин ле журтаарын Иван Иванович мелеп жакшы билер беко кемди ле билбезим деп тудун ла айын туратап.

Кудай ла дезег база, бу ой кандый турген одун дат! Онын эмегени жада калганынап бери он жылдап ажа берди. Ондо балдар жок болгон. Гапкада балдар бар, олар тудуш ла тышкары журтижин жургилет. Иван Иванович олардын кажызына ла бир бубликтеп ол эмесе бир тилим дыяндап, эмесе бир грушпадап жаантайын берип туратап. Гапка онын сенектеринин ле погребтеринин тулкукурлерин алып журетеп; Иван Иванович уйуктап турган кыбындагы турган жап кайырчактын ла ортом сенектин тулкукурлерин бойында тудуп, оноор кемди ле божодорын суубентеп. Гапка этенир, жон балтырду, кызыл качарлу кыс, узун кеден фартукту журуп дат.

Иван Ивановичтин кудайзагы кандый! Кажы ла воскресен кунде ол бекешазын кийип алапа, церквеге барат. Иван Иванович церквеге кирип келеле, ошчо ло жангына байы-

¹ Очерет — сууну жараттай, сас жерлерде озотой бийик кулузын олди.

² Протонон — жан жапшу абыс.

рып, кылаоско¹ туруп алып, жооп ушнде жакынынак чөйбө тартып сарнап турат. Кулапка багырып бөжөзө, түрөңгү удуэты оңчозун эбире басынаганча, Иван Иванович сырапай ачыкпес. Ол жалакай жүрөктү кижн бөдүп бүтпеген бөлзө, мындай эрикчендү керекти этери онын сагыжына да кырбес эди.

Бастыра жамачыду, жыртылып калган илатьедү көчөп калган жөктү үй кижини бедреп таап алала, Иван Иванович. — Эзен, жөктү! Сен кайдаг келген, көркүй?—деп сурайтан.

— Мен, паночка², хутордог³ келгем: мени акту да бөйымнын балдарым айылымнан чыгара суруп ийдилер, учинчи кун бир де неме ичмедим де, ибедим де.

— Шыралаган көркүй, сен бөго не керек келген?

— А, паночка, кандый бир кижн калапка да бөлзө, бедер бөдөр бө деп, суранын келгем.

— Гм! сенин калапк жипр куунинг келет пе?—деп, Иван Иванович сурап туратан.

— Кандай келбейтен! Ийт чилеи торолон жүрим.

— Гм!—деп, Иван Иванович каруузын беретеп.—Сенин эт жипр куунинг база бар эмен пе?

— Слердий ак сагышту кижн пени де берзе, оңчозы меге жараар.

— Гм! эт калапккаг артык па?

— Аштап жүрген кижн оны кайдаг ылгаар. Слер пени де берзегер, оңчозы жакшы.—Эмеген бу сөстөрди айдала, колын ичкери сунаган.

— Же, кудайднн алкыжыла мынаг бар—деп, Иван Иванович айдатап.—Сени мен сокпой жадым ише!

Ол бу мындай суракты экинчи, учинчи кижиге береле, учында айылы жаар жапатап эмезе бир чөбчөй аракы ичин ийерге, ашылдан жаткан Иван Никифоровичке эмезе жаргычыга, эмезе городничийге киретеп.

Кандай бир кижн ого сый эмезе оскө до неме берзе, Иван Иванович сүрөөп сүүнетеп. Бу керек ого сүрекей жарайтан.

Иван Никифорович база оңдый ок жакшы кижн. Онын ашылы Иван Ивановичтинг айылынынг жанында. Олор эку

¹ *Кылаос* (к. *лирос*)—церкведе сарнайтан узус туратан жер.

² *Паночка* (*пан*)—(польский сс) помещик.

³ *Хутор*—журттын ырагында алынан башка турган аыл-журт.

нак наҗылар, ондый җакшы наҗылар ак-җарыкта дөк болгон. Бу бйгө җетпире чанкыр җендү кўрен сюртукту җүретен, воскресен күндерде җаргычыда ажанлап туратан Антон Прокофьевич Пушочуз Иван Ивановичти ле Иван Никифоровичти бойы бойларына җаба көрмөс буучакта буулап салган деп айдатан. Вирузи кайдаар ла барза, экинчиси база опоор ок барып җадар.

Иван Никифорович качап да кижн албаган. Ол кижн алган деп айдыжып та турза, җе онызы сырапай төгүш. Мен Иван Никифоровичти җакшы билетем, онын учун ол кижн аларга санабаган да деп айдарым. Мындай коптор бастыразы кайдан чыгып җат? Иван Никифорович энеден куйрукту чыккан деп коп база арайдан ла җайыбаган. Җе бу сананып тапкан коп бир де учуры дөк, неге де җарабас, җескинчиләү куучындар болуп җат, онын учун ол төгүш деп, мен җаан үрөдүлү кычырачыларга айдар да куушим дөк, җенин учун десе, куйрук көрмөстөрдө де ас учурайт, җе ол до көрмөстөрдө ар киндиктүлөргө келижип туры деп айдарга җарабас деп, бичкич-билгир кычырачылар билеринде алаңзу дөк.

Бу наҗылар сүрөөн пак та болзо, олар бирүзи бирүзини тыг ла туней эмес болгон. Олардын кызык-җангып тунейлештирини көрөбис, бапказын җарт билин аларыбыс: Иван Иванович кижинин куушине җарамыкту куучын аидарга сүрөөн билер болуп буткан кижн. Кудай ла дезен база, ол канайда куучындап җат! Онын куучынын угун җакшы аныганын бажыгарды биенен турганыла эмесе чон чойдыгарды сабарларта араай сыймап турганыла тундөргө җараар. Онын куучынын угарын, угарын — бажыгыды салактадып ийеринг. Җакшы! сүрөөн җакшы! мылчада җууунган кийининдеги уйку ошонн. Иван Иванович десе коп куучындабас; җе онойып отурала, неин-неин анткажып, тудунын ла отур; кандый да бритвадан артык кезе согор. Иван Иванович каткак бүдүмдү, бийик сынды кижн; Иван Никифорович десе оной эмес җабыс, җе тууралгыш, тестек; Иван Ивановичтин бажы куйругын төмөн эдин туткан чалканга туней, Иван Никифоровичтин бажы куйругын өрбө эдин туткан чалканга туней. Иван Иванович җагыс ла тунште курсак ичин алапда таскактын алдында чамчачан җадар; эниргери десе бекеназын кийин алап, кайдаар-кайдаар барар—ол эмесе горөдтын магазинине (ол магазинге Иван Иванович кулур табыштырып туратан), эмесе бөднөлөр тударга җалага баратан. Иван Никифорович тунжине ле сенекте җадар; кун тыг изү эмес болзо, сыртын кун-

ге тогош алар—кайдаар да барар кууни жок отуратан. Эр-тең тура кайдаар-кайдаар барар кууни келзе, жанье да туразынын жаньида ары-бери басып, бойынын дуртын көрөлө, ошто ло амыран дедар. Алдындагы тужьида Иван Ивановичке кирип туратан. Иван Иванович сүрсеи чичке кижин, ол жакшы куучын туньида качан да коомой сөс айтпайтан, коомой сөс укса, ол ло тарьийин тарьива беретей. Иван Никифорович кезикте коомой сөстөи чеберленип болбой калар; ол тужьида Иван Иванович отурган жеринен турупи веделе, айдар: „Болор, болор, Иван Никифорович, кулайга жарабас сөстөр айтканча, барын кунге изилдизек төрт“. Чин отурган борьико¹ чымьи туньида, Иван Иванович сүрсеи тыг чугулдайтан, ол ачыганьида чыдамын болбой, айагын да мергеден ийер, айылдыг ээине де тыг жедикер. Иван Никифорович сууга кирерге сүрсеи сууни жат; ол мойынына жетире сууга кирип атала, суунын ичине столды да самоварды тургуссын деп жакаратан, мындыг сорууде чай ичерге сүрсеи сүүйтөн. Иван Иванович сагалык веделеде эки катап кыратан; Иван Никифорович дезе—бир катап. Иван Иванович сүрсеи жылбиркек кижин. Кудайымай, каньий бир немени баштан айдала, ол куучынды учьива жетире куучындабазан, ачыва беретей. Каньий бир керек ого жарабай турган болзо, онызын ол ло тарьийин билдиртин ийер. Иван Никифоровичтин чугулдаанын турганын ол эмезе чугулдабай турганын будужинен билдерге сүрсеи куч; каньий бир немеге суунын те турган болзо, онызын билдиртнес. Иван Иванович эмен корьичак кылыкту кижин. Иван Никифорович оной башка; онын итаны сүрсеи элбек, оны куук чылап уруп ийетей болзо, ол итанга онын бастыра туразы, алмарлары да чеден-кажаны бала бергедий. Иван Ивановичтин жап көстөринин бий таньки ошкоч, оозы дезе *пжица*² деп буквага туньен; Иван Никифоровичтин сарьизмак бигдү кичинек көстөри кабактарынын койу туктеринин де семие жактарынын ортозына төрт жылдын бараткан неме ошкоч, тумчугы быжып калган салывага туньей. Иван Иванович елерди танькыла куньидезе, озо баштан табакерказынын³ үстин тилле жалап ийер, онын кийининде сабарыла какпагын чертин ийеле, көрүш кижин болзогор, дууктадын эведеле,

¹ Борц—огород ажын кертип кайнаткан муи.

² Пжица— Церковно-славянский алфавитин калганчы буквазы. Оныла „и“ табышты темдектейтен; бичилетейи И.

³ Табакерка—таньгы салатан неме.

айдар: „Слерди кундулери керегинде, менин госуларим, сураар аргам бар ба“, де таныш кижин эмес болзо: „Слердинг ата-бббкбббгббб, иштеп турган ижигерди билбеп туруп, слерди кундулери керегинде, менин госуларим, сураар аргам бар ба“—деп айдар. Иван Никифорович деле муусе кеберлу табакерказын кижин дээр берил, жанни да „Кундуленигер“ деп айдатап. Иван Иванович те, Иван Никифорович те сегерткиштерди торт суубейтендер, онын учун Иван Иванович те, Иван Никифорович те товар садын дурген еврейди, оны еврей данды дандан турганы учун озо бантан јазап арбайла, онын кийининде онын сегерткиштер догдлтор эмдү дүзүн-дүр баночкалар садып албаганча, откурбейтендер.

Ле бирүзи бирүзине эмен туней эмес те болзо, Иван Иванович те, Иван Никифорович те кажызы да сүресп јакнын улусе.

И В А Ж А Л Ы Б

Иван Ивановичке не керек болгонын, Иван Ивановичтин ле Иван Никифоровичтин ортозында кандый куучын өткбббин, ол куучын неле божогонын бу мынаг билип алар аргалу

Эртеп тура (бу керек июль айда болгон) Иван Иванович таскактын алдында јаткан. Күн изү болгон, кургак сей араайынаг дьбардан турган. Иван Иванович гордтын ары јанында ббббн чаап турган улуска ла хуторго барып келген; јолдо туштаган эр улустан ла үй улустан кайдаг келгенин, кайдаар, ненин учун барып јатканын сурап уккан; коркушту арыјла, амырап аларга јада тушкен. Ол амырап јадала, бойынын туразын, чеден кажагандарын, таскагып, туранын јанында дурген такааларды ајыктап, мынайда санаган. „Кудай ла дезеп база, мен айылдын кандый јакшы ээзи! Менде не јок? Куштар, чедеп-кажагандар, алмарлар, бастыра ла керектү неме, аскап аракы; јилектердин суузынаг эткен аракы бар; садымда грушалар ла сливалар; огородымда мак, калушта, мырчак... је менде не јок?..“ Иван Иванович бойына мындый терег шүүәтелү суракты береле, санапа берди; ол ортозына онын көстббри јаны немелерди белдеп, Иван Никифоровичтин чеденин ајала, онын

туразынын жанындагы еодун немелерди жибиркен көрө бердилер. Каткак үй кижи узак жады калган кийимдерди ээчий-деечин чыгарып, салкынга соктырарга, оларды чөбө тартып салган бууга артып турды. Удаган жокто жеңинин учы кыркылып калган эски муңдир¹ бир жеңин кейге кодурип ийеле, чинмери кафтаны кучактап тургандый тура берди, оны ээчий гербовый тончылду, кыркылып калган каашту, бир тушта Иван Никифорович будына кийин туратап, эмди десе оныг сабарларына ла баткадый, дворинский ак казимировый² итап көрүлдү. Оларды ээчий база бир итап „Г“ буквага будүштөн болуп илине берди. Оныг кийининде 20 жыл мынан озо Иван Никифорович милицияга иштеп кирерге сананып, сагалын жагы ла бөкүрүн алган тушта бойына көктөгөн көк өңдү казацкий бешмет илинди. Калганчызында учкур бажын кейде содойттып, ипага³ көрүндү. Оныг кийинининг жажыл олондий өңдү, жап же беш акча кирелу тончылдарлу кафтан⁴ ошкөн неменин фалдалары айланыжа берди. Фалдалардын ары жапынан алдында жап ойыкту, эбиреде алтын учукла чүмтөп көктөп салган жилет көрүндү. Жада калган жаанызынын кажызына ла бир арбузтан баткадый жап карманду эски бөканы удаган жок жилетти бөктөн ийди. Бу немелер бастыра биригин, Иван Ивановичке көрөргө илбулү неме болдо берди, ол ок бидо кунинин жаркыны көк эмеже жажыл жеңин, кызыл уштукты, алтындый чинмерининг бир кезегин жарыдып, ол эмеже ипаганын учкур бажында ойноп, тервипелер сайын жүрөтөн төгүнчилер алып жүргөн вертениг тунейлештирип турды. Анчадыла улус тыга туруп атала, алтын короналу отурган Ирод каанды көрүп эмеже эчки жединин эжелеткен Антонды көрүп турган туштагыдын болды, вертениг кийини жаанында скринка чынтырат; цыган барабанын ордына бойынын эрдни кымыла согот, кен ажын барат, туштүктеги тунын соогы этенгир хуторянкалардын төжине ле ийинине тыныда жашынып турат.

Удаган жокто узудун калган узенин алтын көктүлү, же тегериктерлү, качан бирде кып-кызыл өңдү болгон ке-

¹ *Муңдир*— военный эмеже гражданский улус килетен агылу кеберлу эдин көктөгөн кийим.

² *Казимир*— бис учукла түк учукты колуштырып салган бис.

³ *Ипага*— жадага туней, жагыс жалбак неме.

⁴ *Кафтан*— узун эдектү тон.

⁵ *Фалда*— кийин жааны жара кезип салган тоннын айры эдеги.

⁶ *Вертен*— религиозный пьесалар коргу эсен наадалу кайырчак.

жымду, калмылтыктар салтан эскирини калган канту эски
жаман ээр дуктеген эмеген онтои, кладовойдог чыгып
келди.

„Кандый тенок эмеген!—деп, Иван Иванович сананды:—
Ээзинге соқтырарга, ол Иван Никифоровичтин бойи база
чыгарар болор!”

Чындан та, Иван Иванович ястырбады. Бир беш ми-
нуттыг кийининде Иван Никифоровичтин пайковий¹ штан-
тары чеденин каботозы кире јерди бөктөн ийди. Онын
кийининде эмеген Иван Никифоровичтин бөрүгүн де мыл-
тыгын база чыгарды.

„Бу не мындый!—деп, Иван Иванович сананды:—Иван
Никифоровичте мылтык барын мен качан да көрбөгөм. Бу
не болды? Ол мылтыкты адарын атнас, мылтыкты дезе
гудун јат! Ол ого не керектү? Сүрсен јакшы неме! Ондый
немени таап адарга мен узактап бери сананып јүргөм. Мен
ондый мылтыкту болойын деп удаанип бери санангам.
Мен мылтыкта соодорго сүрекей сүүп јадым.”

— Ой, эмеген, эмеген!—деп, сабарларыла имден, Иван
Иванович кыгырды.

Эмеген чеденге дууктап базып келди.

— Бу сенде, јаапак, не мындый?

— Бонгар көрүп турыгар ине—мылтык.

— Кандый мылтык?

— Онын кандынын кем билер! Ол менин мылтыгым
болзо болзо, оны недег эткенин билер эдим. Је ол панныг
мылтыгы!

Иван Иванович туруп келеле, мылтыкты бастыра јаңынан
ниден көрүп турды, оны инагала кожо илип салган ке-
регинде эмегенге адыларга да ундуп салды.

— Кизи сананза, ол темир болгодый—деп, эмеген оңор
ары куучындады.

— Гм! темир! Ол ненин учун темир болотон?—деп, Иван
Иванович эрметтенди.—Алганынан бери удай берди бе?

— Айса болзо, алганы узап калган.

— Јакшы неме!—деп, Иван Иванович куучындады.—
Мен оны сурап аларым. Ол оныла нени эдер! Ол эмезе
неге-неге толыжарым. Јаапак, нан үйде бе?

— Үйде.

— Ол нени эдин туры? Јадыры ба?

— Јадыры.

— Је, кем јок, јакшы; мен ого келерим.

¹ Пайковий бос—сарызык онду калыг бос.

Иван Иванович кийини алаша, Миргородтын оромдо-
рында ийттер удустан көп учурайтан учун, ийттерди көр-
кыларга, будакту агаш тудунып алып, жүрө берди.

Иван Никифоровичтин журты Иван Ивановичтин журты-
на жуук—чеден ажыра ла баратап жер болгон, же ондый да
болзо, Иван Иванович оромло барды. Бу оромлон сурееп
чичке переулокко кечер керек болгон; бу переулокто бир
аттап жегип салган эки абра тушташа, коптой өдүп бол-
бос, омордыг кийинишедеги тегелигине кайра тартып,
ором жаар туш банка апарбаганча, жагыс жерде турар. Жойу
кижи өтөб, жолдыг эки жагында чеденле коптой өзүп
турган уак өлбг ош. туй алып ийер. Бу переулокко бир
жагынан Иван Ивановичтин сарайы, экинчи жагынан Иван
Никифоровичтин алмари ла воротазы, кууделердин уиа-
лары чыгып жат.

Иван Иванович Иван Никифоровичтин воротазына жеде-
ле, тегелин калырадып, табаштана берди; чеденин ичин-
де ийттер урүп чыктылар; удаган докто жүзүп-жүүр өндү
ийттер ташып кижини көрөдө, куйруктары будгап, кайра
манташкылай берди. Иван Иванович кирип келерде, ого
экик алдында мындый немелер корунди: Иван Никифоро-
вичтин акту бойы азырап турган иудейский кууле-
лери, арбузтардын ла цындардын терелери, кезик жерде
ракан, сынык абранын тегелиги ол эмесе бочкочын кур-
чузы, ол эмесе балканша чамчалу анданан жаткан уулчак—бу
мындый картинаны журукчылар сууи жат! Илимп салган неме-
лердин көлөткөзи экик алдын арап ла бастыразып бөктөбөйт,
омордыг эзини эместеп серуишени турды. Эмгеген Иван
Ивановичти жерге жетире бажырып уткуйла, алаатыган бо-
йыча жагыс жерде туруп калды. Туранын экик алдында
эки столмонун бажында таскакту жакшынак кириесте тур-
ды. Бу өйдө Малороссияда кун токирлаарга суубейтеп:
жойу жүрген кижинин изү терин будушан ала бажына же-
тире агызып ийетеп. Ол таскакту кириесте мындый изү
жүшпөг корыыр деп жаап ижемди жок болгон. Иван Ивано-
вич жаантайын жагыс ла экирде тышкары базып жүрөтөп
жапду кижн болгон, же ол бу мындый өйдө чыгып келге-
ни көргөндө, керекту немени алар кууи кандын тыг
келип турганы жарт болды.

Иван Иванович кирип келерде, көзноктордин ставень-
дери жабылу болгонунаг улам, комната карагуй болгон.
кууинин чогы көзноктин ставениндеги тежикти өткүрө
одожындагы стенеге тийип, жүзүп-жүүр жараш журуктарды:
туранын жабузынын, агаштардын ла тышкары илип сал-

ган немелердинг көлөккөлбрин журап турды. Оныг учун бастыра тураныг ичи кандый да саг башка, карагуй да эмес, жарык та эмес болды.

— Кудай болушсын!—деп, Иван Иванович айтты.

— А! Эзендер, Иван Иванович!—деп, туранын толыгынан ун каруузын берди. Ол ло тушта Иван Иванович жерде жайып салган кебистинг үстинде Иван Никифоровичтинг жатканын көрүп ийди.—Мени елердинг алдыгарда жылагаш жагыра деп жаман санабагар.

Иван Никифорович керек десе чамча да жок, жылагаш жаткан.

— Кем жок. Слер бүгүн уйуктадыгар ба, Иван Никифорович?

— Уйуктагам. Слер уйуктадыгар ба, Иван Иванович?

— Уйуктагам.

— Слер уйкудаг жагы ла турганыгар ба?

— Мен уйкудан жагы ла тургам ба? Кудай ла дезен база, Иван Никифорович! бу киреге жетире кижки качайып уйуктаар! Мен жагы ла хутордон келдим. Жолдыг жагындагы арыш сүрөөн жакшы! Кайкамчылу! Өлбөг ондый ок узун, дулукту, жымжак!

— Горшина!—деп, Иван Никифорович кыйгырды.—Иван Ивановичке аракы, каймак ла широттор эзелчи бер.

— Бүгүн жакшы кун.

— Мактабагар, Иван Иванович. Көрмөс оны алзып! Изуден кижки кирер жерин ташас.

— Слер көрмөстинг алын адабаганча болбойдыгар. Эй, Иван Никифорович! Слер менин айткан сөзимди эске алынарыгар, же ол тушта орой болор: кудайга жарабас жаман сбетөр айткан учун ол жерде слерге коомой болор.

— Мен слерди неле ачыдырдым, Иван Иванович! Мен слердин адагарга да, энегерге де тийбелим. Мен слерди неле ачыдырганымды билбей турым.

— Болор, болор, Иван Никифорович!

— Кудайымай, мен слерди ачыдырбадым, Иван Иванович.

— Бу бөдиблөр эдиге жетире менин шоорымнын үни не келбей турганы кайкамчылу неме.

— Канайда санапатам эдигер санагыгар, же слерди мен неле де ачыдырбадым.

— Менин учун куштар келбей турганын билбей турым—деп, Иван Иванович Иван Никифоровичтинг айтканын укпай турган кижки болуп, куучындады.—Өй келиншей жат па, же эди кандый бй керек, ондый бй туруп жат ошөөн.

— Слер аш дакшы деп айды туурыгар ба?

— Аш кайкамчыду, кайкап көргөдү!

Оны ээчий куучы токтой берди.

— Бу слер, Иван Никифорович, кийимдериңерди тын-кары не илин туурыгар?—деп, калганчызында Иван Иванович айтты.

— Эмен ле кийген, сүрсен јакшы кийимдерди бу ја-мап кадыт чиридиң салган. Эмди ојорди эзинге соктырып турым, кишимди көктөгөн чекпен јакшы, јукачак чекпен, оны бир јакшына андантырып ийсен, база да кийерге ја-раар.

— Иван Никифорович, ол немелердең бир неме меге сүрсен јарады.

— Кандый неме?

— Ол кургадарга илин салган кийимдерде кожо тур-ган мылтык слерге не керек, меге айтсагар—деп айдала, Иван Иванович ого танкы берди.— Кундулендер деп слер-ди сураар аргам бар ба?

— Кем јок, бойыгар кундулендер! Мен бойымны тан-кымды јытап көрөйин!—деп, Иван Никифорович айдала, бойын эбиреде бедренеле, танкызын алып алды.— Бу те-нек кадыт мылтыкты база ондо илин салган ба? Сорочни-чыда жид јакшы танкы јазап јат. Ол танкыга ондый јак-шы јытту нени кожун турганын билбей турым. Јыды эмен каууперге¹ тувей. Слер бозыгарга сугала, эмен чайнап көрөгөр. Каууперге тувейи чыи эмес пе? Алып кундуль-ендер!

— Иван Никифорович, мен база да катап мылтык кере-гинде сурап турым, слер оныла нени эдеригер? Слерге ол керек јок ине!

— Канайда керек јок болотон? Адарга келиңсе.

— Кудай дезен база, Иван Никифорович, бу слер ка-чан адарыгар? Кудай јерге экинчи катап келген тушта адарыгардан башка. Мен слерди билеринең бери, өскө до улус билердең бери, слер миңчага јетире бир суугуш та аспаганыгар, оныла коштой, слерди неме атнас эдин кудай јынап салган кижги. Слердин тын бүлүмигер де јаап, тоом-јылу. Слердин ондый-мыңдын эркекге адын да адаарга болбос кийимигер кургадылың јадарда, саела канайда те-нин јүрөтениңер? Јок, слерге јакшы амырап јатар керек. (Кандый бир кижги оның сөзине бутени деп турган болзо, Иван Иванович бойынчы куучыны сүрсен чүмдөп айдар.

¹ Кауупер — сүрсен јараш јытту өзүм.

Ол кайнап жакшы куучындаган! Кудай оны көрсин, канайда ол айлатан! Слерге жакшы көрүм, илүү жүрүм керек. Слер мени уксагар, мылтыкты мого берип ийигер!

— Канайын беретен! бу мылтык баалу. Мындый мылтыктарды эмди кайдан да белден таап болбозыгар. Бу мылтыкты мен милицияга кирерге турарымда бир турчунен¹ сатып алгам. Эмди оны тегин де берип салатап ба! Канайын беретем? Бу неме кыйалта жок керектү неме.

— Ол неге керектү?

— Канайда неге керектү? Уурчылар турага келсе. База көреги жок по? Кудайга мак болзын! Эмди мен амыр, кемнен де коркыбай турым. Ненин учун коркыбайтам? Ненин учун дене, менин сенигимде мылтык барын мен билерим.

— Жакшы мылтык! Жагыс ла, Иван Никифорович, оның чактырмазы үрелин калган.

— Үрелин калганынан кайдар ол? Жазып албай. Жагыс ла татабазын деп, кептирдин саржуыда сүркуитен салар керек.

— Иван Никифорович, слердин сөзигерден нарылыктын кемдеги эмди мого бир де неме сындаар куушигер жок деп билдирет.

— Менин слерге бодужар куушим жок деп, Иван Иванович, канайда айдын турыгар? Слерге уят эмес пе? Слердин чарларыгар менин жазанымда жүрүп жат, слордин слоры учун мен бир де неме албадым. Слер Полтавага барарга турганыгарла, туудун ла менен абра сурап жадыгар, мен слерге качан бербедим? Слердин балдарыгар чеденди ажып, менин айылыма келип, менин ийтеримде ойноп жат—мен бир де неме ийтпай жадым; жагыс ла немелерге тивбейтен болзо, ойногойло! Ойногойло!

— Слер мого ол мылтыкты сыйлап бербеске турган болгогор, айдарда, толмактар.

— Оның учун слер мого неши береригер?— деп айдала, Иван Никифорович жагып тайанып, Иван Иванович жаар көрди.

— Слерге оның учун сакта¹ семирте азырап салган күрөң чочкомды берерим. Сүрөөн жакшы чочко! Келер жылда көп балдар бербес деп санабагар, көрөригер?

— Иван Иванович, канайда слер оны айдын жадыгар, мен

¹ Турчин—түрок кижги.

² Саже—чочко азырайган агылуу жер. Семиртерге турган чочконы ондын жерге тургусса, ол чочко кыймыктаптып та болбос.

билбей турым. Стердин чочкоор меге не керектү? Мен оны көрмөстүн бөлгөн күнине сойотом бо?

— База ла! Көрмөс жогынан сыраңай болбос, а! Стерге килничек болор, кудайымай, килничек болор, Иван Никифорович!

— Чындап айтса, бу елер не болдыгар, Иван Иванович, мылтыктын учун берин турган немегерди көрмөс билер: чочко!

— Оны көрмөс билер дегени не ол, Иван Никифорович?

— Канайда ондый болуп турганын елер бойыгар јакшы саназагар. Бу мылтык—керектү неме болговы јарт; көрмөс билер оны: чочко! Је бу сөсти елердег бекө кижн айткан болзо, мен ачынар эдим.

— Чочкодог кандый јаман неме көрүп ийдигер?

— Чындап та айтса, елер мени кемге бодоу турыгар? Мен чочконы...

— Отурыгар, отурыгар! база айтпазым... Стердин мылтыгар бойыгарда артын, сенектин толыгында турата, татап урелзин—ол мылтык керегинде эмди база айдар күүвим ок.

Онын кийининде тым боло берди.

— Бистин каанга—деп, Иван Иванович баштады,—уч король јуу јарлаган деп айдыкат.

— Э-э. Ол керегинде меге Петр Федорович айткан. Ол кандый јуу? Недег улам?

— Не керегинде болуп турганын, Иван Никифорович, байла, кижн айдып та болбос. Мен бодозом, корольдор биети Турциянын кудай јанын јандазын деп турган болор.

— Көрзбг тенектерди, пени күүнзегилзеп јат!—деп, бакын брө көдурин, Иван Никифорович эрмектенди.

— Көрабгор, биетин каан дезе оныс учун олорто јуу баштаган. Јок, елер бойыгар христианский јанды јандагар деп айткан!

— Биетин черу олорднн черузин бодо согуи сазар ише, Иван Иванович!

— Оодо согуи сазар, Иван Никифорович, мылтыгарды толыбаска турыгар ба?

— Стердин учун, Иван Иванович, меге унат, биинк уредулу учёный кижн де болзогор, сзизгер јакы јетпеген, текек баланын сззине туней. Кандый текек болгом мен...

— Отурыгар, отурыгар. Кудай ла дезег база! Олзин ары ол мылтык: мен база катап айтпайын!...

Бу бйдө курсак жекелдилер.

Иван Иванович бир чөбчөн аракыны ичин ийеле, каймакту широгты жип ийди.

— Бери уксагар, Иван Никифорович, мен елерге, чочкомдон башка, эки таар сула берейин, елер бу жыл сула салбаганыгар. Онын учун бу жылда елерге туней ле сула салып аларга келижини јат.

— Кудай ла дезен база, Иван Иванович, елерге куучын-такарга, озо баштап мырчак жип алар керек. (Мынайда бутканы кем јок. Иван Никифорович кезикте оной до коомой эрмектер айдип ийетен.) Бир кижин бойынын мылтыгы эки таар сулага толыганын кем көргөн? Бойыгардын бекенигарды тургуенай јалдыгар!

— Је, Иван Никифорович, ого узери, мен чочкомды берип турганымды елер ундун салдыгар.

— Канайда! Мылтык учун эки таар сула ла чочко бо?

— Је не, ас эмеш пе?

— Мылтык учун ба?

— Мылтык учун эмей база.

— Мылтык учун эки таар?

— Эки таар куру эмес, сулату; чочковы ундун салдыгар ба?

— Бойыгардын чочкогорло эку окшоныжыгар, куувер болзо—көрмөсө!

— О, елерге тишип ле ий! Көрөригер: кудайга јарабае ондай јаман сөстөр айткан учун ол јерде елердин тилигини из ийнелерге кадагылаар. Елерге куучындажын болгон кивининде кижиге колын ла јузип јунуп, бастыра алаш аластанар керек.

— Акыраар, Иван Иванович, мылтык деп неме сүрөөп каны, кижин соо тоорго јилбулу неме, оныла коштой, турганым ичин јарандырып турган неме...

— Елер, Иван Никифорович, бойыгардын мылтыгарла, чокорлап салган таарду тебек кижин чилеп, мактанып турдыгар—деп, дуугулай берген Иван Иванович айтты.

— Елер дезе, Иван Иванович, сыраган ла эркек кас!

Је Иван Никифорович бу сөсти айтпаган болзо, олар бу бойы бойла бөрүжөкө, даштайын да чилеп, нажылыкту артышка берер эди; эмди керек банка боло берди. Иван Иванович бастыра бойы ичин берди.

— С: р, Иван Никифорович, ондай нени айдип ийдигер?

— Ий, ушин бийиктеди, Иван Иванович сурады.

— Иван Иванович, елер эркек каска туней эштигигер тең айттым.

— Елер, сураар, кивинин јаманынын ла бөкөннин

тоомдуу жакшызын ундыла, кижини онойдо жаманан чолдоор жангы кайдан таптыгар?

— Мында не жаман бар? Чындап та айтса, Иван Иванович, бу элер калтыгарды не жангы турыгар!

— Элер кижининг жакшызын керекке албай, мени эркек кас деп канайда анттыгар деп, мен база катап айдын турым.

— Слердинг бажыгарга чүчкүрейин, Иван Иванович! Чындап та, элер не мындай калактан турыгар?

Иван Иванович бойн гудунып болбой барды: онын эрди калтыража берди, оозы алдындагы *ижица* буквадан банкатапала, „о“ буквага түнгөй боло берди, көстөрүн турген жумуштарында, көрөгө дө коркушту боло берди. Иван Иванович мындай бүдүштү каа-жаа ла болотон. Мындай бүдүштү болзын деп, оны сүрөөн тыг чугулдандыгар керек.

— Мен элерди билер кууним жок деп, жартын айдын турым—деп, Иван Иванович айтты.

— Жаан түбек! Кудайымай, ондый керектен мен качап да ылабазым!—деп, Иван Никифорович каруузун берди.

Төгүндөгөн, төгүндөгөн, чып-чып, төгүндөгөн! Иван Ивановичтинг айтканы Иван Никифоровичке сүрөөн ачу болгон.

— Менин будым элердинг айылыгардыг бозогөзын эми алтабас.

— Эге-ге!—деп, Иван Никифорович ачузына чыдап-пай, нени элерин билбей, бут бажына туруу чыгала, антты: Эй, эмеген, уулчак!—Бу өйдө алдындагы каткак бүдүмдү эмеген ле элбек үзүн чекпенде оронгон кичинек сымду уулчак турага кирип кездилер.—Иван Ивановичтин калынан тудала, эжиктег чыгара јединни салыгар!

— Канайда! Дворянниди бе?—деп, бойн өрө көдүринини, сүрөөн чугулдап, Иван Иванович кыйгырын чыкты.—Јединип көрөгөр! Мере жууктагар! Мен элерди тепек паныгарла кужо жок эдин саларым! Слердинг бәгөн јеригердин кукуун ла ташас! (Иван Иванович ачыганда, эркекти тыс айтар эрки.)

Оночелорынинг турганын кижн кайкан көргөдүй боло берди: компатаныг гал ортозында кандый да кийим кийбеген жылдагыш Иван Никифорович турат! Јүзипен көргөдө, нени де аайлабай, коркыганына оозын ачы алган эмеген турат! Куучын айдын турган римекий жамыду-гар чыдап, колун өрө көдүрин алган Иван Иванович турат! Киши кайкан көргөдүй өй болгон! Сүрөөн жакшы спектакль! Је бу цемелерди оночонин жангы ла жаан чекпенге оронун

алата, кийимжактанбай, сабарыда тумчугын чукуун турган уулчак көрүп турды.

Ошун кийининде борүтүн алата, Иван Иванович айтты:

— Слер сүрөөн жакшы элип жадыгар, Иван Никифорович! Сүрөөн жакшы! Кийининде слерге мен бу керекти эске алындыарым.

— Барыгар, Иван Иванович, барыгар! Мөге база катап көрүңбөгөр: көрүңсөгөр, Иван Иванович, мен слердин жүзигерди оодо сөгүн саларым!

— Ошун учун слерге бу, Иван Никифорович! — деп каруулан береле, Иван Иванович Иван Никифоровичке чукуругун көргүзөле, эжикти тий жаан чыга берди, эжик чыкпай жабылала, ошто ачыла берди. Иван Никифорович эжиктег бажын чыгарала, база нени де үзөөри көжүп айдарга санаган, же Иван Иванович кайра да көрбөй, ошун жүртчанг жүгүрүн баратты.

III БАЖАТЫК

Иван Иванович Иван Никифоровичле бөркөшкөннин кийининде не болды?

Ошойдордо, Миргородтын магын көдүрүн турган кунду эки киж бөркөшти! Нениг учун бөркөшкөндөр? Кандый да учуры жок сөс учун, эркек кас деп айтканды учун бөркөшкөндөр. Олор көрүшпес болдылар, мынын алдында сырапай ла айрылышпас чак улус кандый да көлбуларын үзүн салдылар! Алдындагы тужында Иван Иванович ле Иван Никифорович бойы бойына киж ийин, бойлорунун су-кадыгып, жадып-жүрүмүн күйүн сайын угужып туратантар, көп сабазында бойлорунун балкөндөрүнө куучып-эжип турганда, олардын нажылыкту куучындарына кижинин жүреги сүүпөтөй болгон. Воскресен күндерде Иван Иванович питаметовый¹ бекешалду, Иван Никифорович сары-курөг өндү наиковый казакинду², колынан тудуныжып алган кеберлү ээчижиң алып, церквөгө барып жадатап. Күрч көстү Иван Иванович Миргородтын оромдорунда тудун ла учурап туратан түйити сууны эмезе балкашты озо көрүп ийгенде, Иван Никифоровичке мынай да ай татан: „Ажыктангыр, бери баспагар, мында коомой“. Иван Никифоро-

¹ *Питамет* — жакшы бек бөстүн ады.

² *Казакин* — эр кижинин жеги кийими.

вич бойынан жапынан Иван Ивановичке нафызыкту болу-
жун база жетиретен. Иван Иванович ыраак турганда, тиги-
кы тудунган колун ичкери сунуп, ого „Күүндүленигер!“ деп
айдатан. Олор экинчи айыл-журттары дезе көндүй жакшы!..
Эмди бу эки покор.. Мен олардын өөркөшкөндөрүн уга-
рымда, мени күкүрт чочыткандый боло берди! Мен узак
бутпей жүрөм: кудай дезен база! Иван Иванович Иван Ни-
кифоровичте өөркөшкөн! Оңдүй жакшынак улус! Эмди
ак-жарыктын устинде бек жүрүмдү не бар?

Иван Иванович айылына жапып келеле, узак ойдинг
туркушына ачынны, токтодынан болбой турды. Алдында-
гы тужында жапып кеззе, баштан ла ады турган жерге ба-
рала, беези өлбө жин туры ба деп көрөтөн (Иван Ивановичтин
беези кула өңдү, ак мандайлау болгон. Сүрөөн жакшы
ат); онын кийининде индейкаларын ла чочкочынын балда-
рын акту бойынын колынан азырап салала, амыраарга ба-
ратан, ол эмезе агаштан айык-калбак эдетен (ол агаштан
жууун-жуур немелерди токардан да коомой эмес, сүрөкөй
жараш эдетен), ол эмезе „Любий, Гарри де Попов“ кепке ба-
зып чыгарган бичиктерди кычыратан (бир кыс бала соодо-
дун турала, кинганын адын бичиген листти журтун салга-
нынан улам, Иван Иванович кинганын адын уйдун салган),
ол эмезе таскактын алдында амырап жадатан. Эмди жапып
келеле, бу иштерининг бирүзин де тутнады. Кухня жаар
жарма апарып жаткан Гапкага учурайда, эш неме этпей,
тегин базып жүрүн деп чугулдады: сөнөктинг жапына же-
мит аларга кезген ибтук жаар агаш мергедеди, балканы-
ка уималын калган журтук чамчалу уулчагыш онын жа-
пына базып келеле, „Ада, ада, прятник берсен!“ деп кий-
гырада, ол ого тын чугулданын, будыла жерди теши ивер-
де, коркыган уулчак кайдаар жүгүргөнин билбей калды.

Учы-учында ол бастыра немелерди санапты, алдындагы
эдин туратан иштерин баштап иштей берди. Туште орой
ажанала, эңиргери таскактын алдына барын, амыраарга жа-
да берди. Күүленин эдин кожу Гапканын кайнаткан сү-
рекей жакшы борди Иван Ивановичтин эртеп турадагы
болгон чугулын жоготтын ийди. Иван Иванович бойынын
журтын ойто ло илбиркеп көрө берди. Учында онын кози
айылдан жаткан айылга тийди. „Бүгүн мен Иван Никифо-
ровичте болбогом. Акыр, мен ого барып келейин“ деп бо-
йында санады. Онойдо сананала, таягын ла боругун алып,
ором жаар ууланды, же каалгазынанг жүк ле чыгын келеле,

Любий, Гарри де Попов—XIX чактагы Московский издательлер.

бөрбөшкөнүн эсине алынып, тукурин ийелди, ошто келди. Мындай ок керектер Иван Никифоровичтин журтында база болды. Карыган эмгеген Иван Ивановичтин журты дээр чеген ажыра келерге саанала, будун чегенге теберде де, Иван Никифоровичтин „барбагар, барбагар, керек жок!“ деп, кенетинин кыйтыганын Иван Иванович уккан. Ондун да болзо, Иван Ивановичке сүрөөн эрикчил болто берди. Иван Никифоровичтин айылында болгон керектер кандай да икемдини жоготпогон до шитбштин бчүп бараткан одуна сарду урбаган болзо, бу күндүдү эки кижини эртеңгизинде де эштежип калар аргалу болгон.

Ол до куп эңирде Иван Никифоровичтин айылына Агафия Федосеевна келди. Агафия Федосеевна Иван Никифоровичтин жуугы да, төрөбин де, керек десе кумазы¹ да эмес болгон. Кижини болзо, онын ого айылдан келер учуры да жок болгон, онын келгенине Иван Никифорович бойы да суунбейтен, ондун да болзо, Агафия Федосеевна келсе, бир неделе, кезигинде оной до узак бйгө жататан. Ол тунта Агафия Федосеевна багыра тулуурларди бойына ала-ла, Иван Никифоровичтин журтын бойынын келгине алып калган. Бу мындай керектер Иван Ивановичке сыраган жарбаитан, же ондун да болзо, онын куучылына бада чылан, кижини кайкагадый уккур бодотон, Иван Никифорович кезик аразында сөс блаажарга албаданза да, Агафия Федосеевна акалан ийетен.

Уй улусе, чөйгонинин тутказын туткан чылан, биетин тумчугыбыстан канайда эпту тудун алатанын мен оңдобон сурым. Олордын колдору онойдо будун калган ба, айва биетин тумчуктарыс оной бекө бир де немере жарабайтан ба? Иван Никифоровичтин тумчугу сливага да түйгөй болдо. Агафия Федосеевна онын тумчугунага тудата, кийса ийтти јединин турган чылан, јединетен. Керек десе онын көзинче бойынын јүрүмшүн кеберин де кубултын ийетен. Узак күнзеи јатпайтан, же күнзеи јатса да, јиланзан јатпай, кийимду јатсын деп, Агафия Федосеевна некебей де турган болзо, јаантайын чамчалу да шитанду јалар болды. Агафия Федосеевна јалтанбас та, уйалбас та кижини; Иван Никифорович калтырак оорула оорий берзе, оны скинударын, укусула буццанан ала бажына јетире јыжатан. Агафия Федосеевна бажын да ченец² бөрүктү, сарылымак

¹ Кумаз — баланын аясы энеси.

² Ченец — уй улусе кыргыз тумду бөрүк.

онду капот¹ кийип алып, тумчугында уч өбөлдү жүрөтөн. Агафия Федосеевна бастыра бойы бочкого туңгөн, ошыл учуи ошыл мыкыныи таап аларга, кантип бир кижги куэку дегынаг бойыныг тумчугыи коруп аларга албадагыи турганидый, күч болотой. Оныг буттары кыскачак, аки жастыкка туңгей. Агафия Федосеевна коп жабатан, артеи тура кайнаткан өвөкка дийтчи, сүрөси жагыи керижетеп, же мыкыи дүзүи-дүзүр керекти будурзе де, оныг чырайыныг кебери, өскө үй улуска көрө, бир де эмен кубулбае болгон.

Ол келген де кийининде керектер тескери барды.

— Сен, Иван Никифорович, Иван Ивановичте эштепше де, ого жалымба да: ол сени базарга санааны жат, ол ондый кижги! Сен оны жагыи билбезин.

Каргышту кадыт батыраи-батыраи, Иван Никифоровичти Иван Иванович керегинде угар за кууи жок эдиш салган.

Бастыра ла керектер башкалана берди: жагындагы айылдыи ийди келзе, оны келге де кирген немете соккылап тура; чедешен ашкан балдар чамчаларыи өрө көдүрип алаи, белине чыбык тийген тем тектү, ийлашкылап келгидейтеп. Иван Иванович керек десе эмегеннен иени де сурраи угарга санаарда, эмеген пеге де жарабае жамаи неметкен, ол тушта Иван Иванович, куунаек жагыи кижги, тукурип ийеле, жагые ла „Бу амаи кадыт бойыныг панынаи да ары!“ деп айткан.

Учы-учииза, Иван Ивановичтиг көрөр кууи жок айыл-жагы, романди ачындырганыи там тыгыдарга иүүиини алган чылаи, чедешди ары-бери эжиш туратан. Јерге, кастыге уйазыи тудуи салды. Кастыг уйазы сүрөси турген, бир де күйниг туркунына бүтти.

Бу керекке Иван Иванович тыг ачынды, оныг өштөр кууи келди. Кастыг уйазы Иван Ивановичтиг јерине эмен кийдире де тудылган болзо, Иван Иванович ачынган ии билдиришеди, же оныг јүреги тыг согулып турган учуи бойыныг ачынган ии билдиртнеске сүрекей күч болгон.

Ошойдо ол бир күи өткурди. Түн кирди... О, мен арбуткенди јурайтан кижги болгон болзом, түниниг бастыра ла жаракыи кайкамчылу јураи коргүзер эдим! Бастыра Миргореттиг уйуктан јатканыи; тоозы жок јылдыстар кыимыктабай, оны кананда көрүп турганыи; билдирип турган тымык түи дүугиндагы ла ыраагындагы үрген ийттердинг үндериле жагыланыи турганыи; кемге де санаазы јет-

¹ Капот — уй улустыг айылда кийип жүрөтөн элбек платъези.

чей пономарь¹ олардын жанынча одун, челеиди жалтанбас
 рыцарьдый² канайда ажып турганын; айдын жаркыныла
 жарыдылып турган туралардын ак етеңелери там ла ага-
 рып, агаштар там ла бараан болуп, олардын көлөт-
 көлөрү там ла карарып турганын, чечектердин де амыр-
 ыткав блондөрдинг там ла жараш жытанып турганын, тун-
 нинг уинип уенес рыцарьлары — аспандар бойлорынын тыр-
 кырууы көжондорун багыра толыктартан чойип турга-
 нын көргүзөр эдим. Той балкаштаг эткен бу жабыс тура-
 лардын бирүзүндө төжөктө жаныскан уйуктап жаткан кара
 кабакту уй кижин тужинде гусардын³ азу сагалып ла
 шпоразын⁴ көрүп жатканын, айдын жаркыны онын кача-
 рында ойноп турганын көргүзөр эдим. Туралардын ак
 тубалтарына отуруп турган жарганаттын кара көлөткөзү
 ак жолдо ары-бери элбөндөп турганын көргүзөр эдим.
 Ле көлүндө кире тудунун алаала, бу тунде чыгып келген
 Иван Ивановичти көргүзүп болбос болорым. Онын жүзүнөң
 кандай жүзүн-жүзү санаа-шуултелер билдирет! Ол араа-
 бынап өңбөлөп келеле, кастын уйазынын алдына кирип ал-
 ды. Иван Никифоровичтин ииттери олардын бөркөпкөнүн
 билбеген, онын учун азыдан бери нары кижин деп, Иван
 Ивановичке дуб агаштаг эткен төрт столмонун бажында
 турган кастын уйазына жууктаарга чаштык этмедилер; ол
 жуугында турган столмонун алдына киреле, оны кезе бер-
 те. Киреенин табыжы оны улам сайып ары-бери арыктадып
 турды. Же бойынын ачынганын санаганда, корккбай, омор-
 көп чыгат. Баштакы столмо кезиле берди; Иван Иванович
 княчизин кезип баштады. Онын көстөри куйуу, корккыга-
 нына бир те немеш көрбөй бардылар. Иван Иванович кө-
 көмийин кыйгырып ийеле, тын-тыре жок тура берди; онын
 кезында өлгөн кижин туры деп көрүндү; же ол жаар мойн-
 ын чойип алган касты көрүп ийеле, удабай сагыжы
 ийго токунай берди.

Иван Иванович ачынган бойынча гукүрүп ийеле, ижин
 аны ары көндүктүрдү. Экинчи столмо кезиле и; кастын уин-
 ны кыймыктап берди. Учинчи столмонун кезин баптаарда,
 Иван Ивановичтин жүрөгү көркүштү тын согушун чыкты,
 онын учун ол ижин калча-калча катан токтотты; стол-

¹ *Помарь* — православный церкведе эг жабыс жамылу кижин.

² *Рыцарь* — орто чактарда жалтанбас жуучыл.

³ *Гусар* — жеңил кавалериянын агылу болүгүндө турган жуучыл.

⁴ *Шпора* — жуучылардын сопогында ат тапчылайтан темир.

моны кабортозынан өткүрө көчмө иштерде, ол тым жашама берди... Же Иван Иванович жүк де туура калыңдык, кастан унааы жерге күзүрөп тушты. Ол коркыган бойынча киреени турган алапа, айылы жаар жүгүрдү, бойынча эткен коркушту керекти көзүктөгү көрбөгү до болбой, орынга да берди. Иван Ивановичтин сааазында Иван Никифоровичтин журтунда бастыра улус: карыган эмеген, Иван Никифорович, суртук төмү уудчак—ончозы колдорозо пилетамду жагыс жерге жуу-ыжып алапа, Агафия Федоровичка баштады, Иван Ивановичтин туразын оодо чачарга туралар ошкөн.

Онын эртеңизинде кунди Иван Иванович калтырак оруду кижидий өткүрдү. Кече эткен керек учун жагында жаткан көрөр кунди жок айылдакы Иван Ивановичтин туразын көрдөң салар болор деп сананып турды. Оны учун канда-кайда кургак салам сайып койгон болбой деп, жагындагы аяктай тур деп, ол Гапкага жакарү берип салган. Учи-ушында Иван Никифоровичти ажандыра тектедорго, ол койгон чылап озодоп, Миргородтын поветовик¹ жаргызына барала, угузу берерге сананып алды. Бу керек кандай болгонун эмнеги бакалыккан билди алар аркылы.

IV БАЖАЛЫК

Миргородтын поветовый жаргызында не болгоны керегинде

Миргород кайнамчылу жараш горд! Ондө кандай туулар жок деп алдар! Олор саламан да, камынтай да өткөн, керек десе агаштай да өткөн рабынчыду; оң жагы жаар—ором, сол жагы жаар—ором, ончо до жагында тарыска жагы өткөн оруду жагынак чеден; оны өрө куманак орулган бауип жат, чеденниг казыктарына горшоктор кийдирип салган турат, онын ары жагынан подсолнухтар бойынча кунге будунтеш бажып көргүзөт, мак кызарат, жап тыквалар көрүнөт... Жараш! Чедендерди тудуш да жүзүн-жүзүр немелерде: илти салган плахта², эмезе чамчала, эмезе итаила кееркедин салатап учун ол онов артык жараш көрүнөт. Миргородто ууры да, куурмак да жок, онын учун

¹ Повет—(украинский повіт) (уезд).

² Плахта—(украинский сук) үй улустун убканын орында иштеткен элбек кийим.

кандын да кижн саваазына да кирген немелерин илин сал-
датын. Слер площадька дууктап келзегер, оныг будумин
илбиркен көрбөргө бир кезек бйгө токтой түжеригер: ондо
селваншту түүнти суу бар, кайкамчыду түүнти суу! Мын-
ый жакпы немени слер качан да көрбөгөнигер! Түүнти
суу аран да бастыра площадька дайылбаган. Сүрөсө жаран
түүнти суу! Ыраагынан бугулдан салган бөлг деп көр-
өднй туралар да турачактар түүнти суунн айланчыра
турала, оныг жаражын илбаркен көргилейт.

Менин сагыжымла болзо, поветовый жаргынын туразы-
ныг артык тура жок. Оны дуб агантанг ба, айла кайыччанг
жкен бе—ондо менин керетим жок: же ондо, бйианду бий-
лер, ондо сегис көзбөк! Коштой-коштой турган сегис көз-
бөк площадь жаар да городничий көл деп айдатын түүн-
ти сууду жалан жаар чин-чине чыгып жат! Жагыс да ол
тура грант бгдү будукталган, Миргородтыг бөкө турала-
рыг бастыразын тегин де черетен салган. Оныг жабынты-
ны бастыразы жос агантанг эдилген. Оныг жабынтызын бу-
дурга белетеген сардуны канцелярыяда иштеп тургайдар
орозо тушта согоноло жарандырада дибеген болзо, жабынты
будугы жок артпай, кызыл будукла будулын калар жн.
Туранын кпрнестези площадь жаар чыгып жат, ондо ту-
душ да жарма ол эмезе жингедий бөкө дө немелерди ки-
рин-чыгын турган улус аярбазынанг төгүп салатан учун,
тудуш да такаалар дургилейт. Ол тура эки кышка бөдүнгөн,
бир кыбы—*присутственный*¹, экинчизи *арестантский*². При-
сутствиеде ару, черетен салган эки кыл бар: алдыдагы
кынта нени-нени суран келген кижн отурар, экинчи кын-
та чернила төгүлген темдектү стол турат. Ол столдын
үстүндө күску. Дуб агантанг эткен бийик жаткыжакту сору
отургуш турат; стениелердин жагында поветовый көптор
дуун салган темир кайырчактар сургылайт. Ол тушта
кыырчактардын бирүзининг үстүндө вакеала³ жылтырада
дуудан салган сапог турган.

Жаргыга комудалду улустынг келери эртеп турадан
ла бапталды. Жаргычы Иван Никифоровичтен эмеш
ичке де болзо, бойн этенчир, эру чырайду, үске уймадын
салган халатту, канзалду, колында айакту отурып, жаргы-
чынын болушчызыла куучындажып отурды. Жаргычынын

¹ *Присутственный кыл*—жаргы откуретеп улус иштейтен кыл.

² *Арестантский*—бурулу улус отуратан кыл.

³ *Вакеа*—одүкти килейте арулайтан суркуш.

Устиндеги эрди сырагай да тумчугыныг алдында, онын учун ол устиндеги эрдин күүни жеткенче де жыткарын турар аргаду болгон. Ол устиндеги эрдин тагкы салатан неменин орамына тузаланатай болгон. Онойдордо, жаргычы жаргычыныг болуучызыла куучындажып отурды. Көзүндө абакут, одук жок кыс бала олордын тууразында турды.

Устундун учунда качы жаргыныг чыгарган жобин кычырып турды. Же онын жагыс аай, куучкычду үни жаргылаткан кижин бойы да угуп отурала, уйуктай бергенди болгон. Ол ортозында жаан учурту куучын башталбаган болсо, жаргычы оңчоозынан озо уйуктай берер эди.

— Олор жакшы кожондозын деп кананда экилини турганын билерге биотийип кичеепгем—деп, аяктагы сооп калган пайды ичин, жаргычы айтты.—Эки жыл мынан озо менде сүрөөн жакшы дрозд! бар болгон. Канайдар? Онын үни кешетийин төрт уреле берген. Та нени кожондон турган—кудай да билер. Онын кожонгы там да ары урелин, учуушында келтирегип кыркырай берген—торт чыгара чачын сак! Сырагай кереги жок неме! Бу нелег улам болуп турган десе, онын тамагычагында мырчактаг да кычышек болчок боло берген эмтир. Ол болчогонга ийеле жарапайып иер керек. Онойдо эгерге мени Захар Прокошьевич үрөткөн, бу керек канайда болгонун, елердин куушгер бар болсо, куучында берерим: мен ого келдим...

—База бирүзүн кычырарга жакару бередигер бе, Демьян Демьянович?—деп, жаргыныг жобин кычырып божотконун бир канча минут боло берген кийининде качы, жаргычынын куучынын үзүлү, сурады.

—Слер кычырып салдыгар ба? Көрсөтгөр, кандый түргөн! Мен нени де укпадым! Жаргыныг жоби кайда? Бери берген, колум салып ийейин. Ойдо база не бар?

—Уурдаган уй керегинде Вокитька казактын кереги бар.

—Кем жок, кычырыгар! Онойдо мен ого келдим... Ол жөнү канайда күндүлөгенин де жартап айдып берерим. Арагазга кожо жагыс да балык берилген! Же биздин Миргородтогы бакалейный лавкадагы улус күндүлөйтөн балык чыккош балык эмес.—Онойун айдала, жаргычы тилин тартып алады ийеле, эрдиндеги тагкызын тартынды.—Селедкөөм мен жибегем, ненин учун десе, оны жизем, менин баткай жайнай беретенин слер бойыгар билеригер. Же уркене-

Дрозд—кожончы куштын ады.

— Оңи жигем; Уркенези сүрекей жакшы! айдарга да болбос, коркуптуу жакшы! Оңи ээчий узакка золототысычник¹ салган деренковий аракы ичтим. Шафрановый² аракы база болгон; ле мен шафрановый аракыны ичпейтенимди слер бойыгар билеригер. Оңдый аракы озо баштап кижининг курсак ичер сүүнин кодүрөт, оңийг кийишинде эзиртин ийет дежет... А! Силде угулат, бүүдүмиле көрүнөт...— деп, жаргычы, эжиктен кирип келеткен Иван Ивановичти көрүп ийеле, кеттишин кыйгырып ийди.

— Кудай болушсын! Эзен-амыр жүригер деп күүнэми турым!— деп, оңчо жаына бажырып ийеле (оңойдо жакшы, улустынг күүнине жарагадый эдил жагыс да Иван Иванович эдер аргалу), Иван Иванович айтты. Кудай ла дезен база, ол улусла сүрөөн энтү, жакшы эрмектежини, бастыра улусты бойына канайда күүнэдиин алат! Эрмекке оңдый энтү, оңдый чичке кижини кайда да көрбөдим. Бойынынг тоомдулузын ол сүрөөн жакшы билетен, оңийг учун бастыра улус оны күндүлөп турганын чын ла оңдый болор учурду керек деп көрөтөн. Иван Ивановичке отургушты жаргычы бойы алып берди, устидеги эрдинег бастыра танкыны тумчугына кийдире тартынып ийди, оңызы оңийг сүрөөн сүүнгенининг темдеги болотөн.

— Иван Иванович, слерди иеле күндүлөзин деп жакару береригер?— деп, жаргычы сурады. — Бир айтак чай ичип ийеригер бе?

— Жок, бышаным болзын— деп, Иван Иванович каруузын берди, бажырып ийеле, отура тушты.

— Бышан эдил, бир айаганты ичип ийигер!— деп, жаргычы база катап сурады.

— Жок, бышаным болзын. Оңдый күндүлө уткуун турган учун сүүнип турым— деп, Иван Иванович каруузын берип, бажырала, отура берди.

— Бир айакты— деп, жаргычы база катап айтты.

— Жок, слер мединг учун түймебегер. Демьян Демьянович!— деп айдала, Иван Иванович бажырала, отура берди.

— Бир айаганты?

— Ле канай тар, бир айаганты иченим!— деп, Иван Иванович айдала, катып айак жаар сунды.

Кудай ла дезен база! Кандай учы-бажы жок чичке кижин! Оңдый жакшы кызык кижиге кандай жарамыкту болуп турганын айдарга болбос!

¹ Золототысычник— олоонин ады.

² Шафран— түштүк жерде олотон олоп.

— База бир айагаш ичедигер бе?

— Быяным жетсин—деп, куру айакты подиоско тургузып, Иван Иванович бажырып, каруузун берди.

— Менин учуш, Иван Иванович?

— Ичин болбозым. Мен слерге суреем жаан быяным жетирип турым—деп, Иван Иванович айдала, бажырып, ойто отура берди.

— Иван Иванович! парлык эдин, бир анагашты ичин ийишер!

— Жок, жакшы кундулегендер учуш слерге быяан болди—деп, Иван Иванович айдала, бастыра жанына бажырып, отура берди.

— Жук ле айагашты! бир айагашты!

Иван Иванович калып подиосе жаар сунала, бир стакан чаады алды.

Кудайымай! Улустыг алдына бойыныг ады-жолун оро келгунерин кандый жакшы билер кижиге!

— Мен, Демьян Демьянович,—деп, арткан чайын ичин отурала, Иван Иванович айтты.—Мен слерге сурекей жаан керектуу келгем: мен жаргылажарга комудал берип турым.— Бу биде Иван Иванович айагыш столго тургузып ийеле, болбойш печаттуу бичин салган бир лист чааынды кармашынаг чыгарды.—Комудалды менин бштум керегинде, суреем жаман бштум керегинде берип турым.

— Кем керегинде?

— Иван Никифорович Довгочхун керегинде.

Жаргычы бу сбеторди угала, отургуштаг арай да жаргылабазы.

— Нени айдып турягар!—деп, колдорун жайып, жаргычы айтты.—Иван Иванович! Бу слер бе, окко кижиге?

— Мен бойым отурганымды слер коруп жадягар ние.

— Кудай да бастыра агарулар мыны корзин! Слер! Канда! Иван Иванович, Иван Никифоровичке бштум боло болгенигер бе? Мындый сбетор слердин оозыгардан чыгат па? База катан айтсагар! Слердин кийингерде кандый бир кижиге жакшыны алаала, слердин ордыгарга айдыл турган болбозым?

— Мында кижиге бугпегедий не бар? Оны корор куушим бу, меге суреем жаан жаманын жетирген, менин ак-чегимди жамандаган.

— Агарудан-агарулар! Мен эмди энемди канайын будундирейин! Бие эжемле эку обркойкобинисте, ол эмеген андатан: „Слер, балдарым, эки бойыгар, ийттер чилеи, корушпейдигер. Слер Иван Ивановичтег ле Иван Никифо-

ровичтең јазок алатан болзогор. Најылар десе на-
рлар! Кандый јакшынак најылар! Кандый тоомјыду улус!"
—Ват еге најылар! Не керегинде, канайда бөркөшкөн-
гер? Куучындазагар.

— Бу чичке керек. Демьян Демьянович! Оны ебелө ай-
ларга јарабае. Онын ордына менин сурагымды кычырзын
деп, елер торт жакару берзегер. Чаазынды бу јашынап ал-
тар, бу јашынап аларга янтү.

— Тарае Тихонович, кычырыгар!—деп, јаргычы качы
дан бурулып айтты.

Тарае Тихонович комудалду бичикти алала, поветоний
деп, кыда иштеп турган бастыра качылар канайда чимпретен
эти, онойдо эки сабардын болужыла чимиреле, чаазынды
болтап кычырды:

„Миргородтын поведининг дворянининг де помещици-
нинг Иванын уулы Иван Перерепенковын сурагы; не кере-
гиндези мынан төмөн пункттарда айдылып туры:

1) Бойшын кудайга јарабае јескинчиду, кандый ла кем-
дулерди акып турган ла законго јарабае кылыктарыла бас-
тыра албатыга јарлу Никифордын уулы дворянин Иван
Довгочхун бу 1810 жылда 7 июлда менин ак-чегимди ја-
малдаган, јамымды ла ады-јонымды базынап ла уйатка ту-
рурин, көркушту ачу јаманын јетирген. Ол дворянин бойы
ла јаман бұдумду кижги, кижини јузун-јузур айткылап, ку-
чыды јаман айдып айткылап туратан кижги..”

Качы, база катан чимирин аларга. «мени токтой тушти,
јаргычы десе, мургуурге тургандай, колдорын салала,
болында айдып отурды:

— Каный шулмус перо эди! Кудай ла дезег база! Бу
кижи канайда бичин јат!

Иван Иванович оной ары кычырзып деп сураарда, Та-
рае Тихонович оной ары кычыра берди:

„Мен Никифордын уулына дворянин Иван Довгочхунга
варлыкту дөптөжөргө келеримде, ол мени албатынын ко-
ниче менин ады-јолымга уйатту атла адагам, јартап айта:
эркек кас деп айткан. Ондый јаман тындыуын адыла мы-
нын алдында мен адатнагам ла, «мни де адаларга шүүн-
бөп турганым Миргородтын бастыра поведине јарлу. Ме-
нинг дворянский угым керелеген *Трет Святителем* деп
церкведеги јаткан метрический кыргала менин чыккан ку-
нимди де креске тушкен кувимди јартап бичин салган. Бу
мыны наукала «мени те таныш кижги билер, *эркек касым*
чыккан јылын кере бичикте бичибей јат, менин учун десе,
болон кижги эмес, куш болгонун кандый да кижги, керек

десе семинарияда болбогон до кижги, билери јарт. Је ол кара санаалу дворянин бу мяны ончозын билни тура, менин ады-оббкбмди де јамымды јамандаарга, мени јескинчилу сбетбрдб айткылаган.

2) Перерепенконын уулы, духовный атту-чуулу кижги Иван Онисиев јада калган кийининде менин ачкы ады-оббкбмди јериме, менин кирестемнин тужына, ол ок јаман кылыкту дворянин кастын кажаганын тудуп салды, ол оны бекб-башка шуултеду ого туткан эмес, мени там ла ары ачкы-чырарга туткан, менин учун десе, ол кажаган бугунге јетире јакшы јерде бек турган. Је брб айдылган дворянинин јескинчилу шуултеди кандый десе, ол мени уйа ту керектердин керечизи адрге сананган; кандый да кижги кажаганга, анчадала кастын кажаганына, јакшы керек адрге барбазы јарт. Мындый законго јарабас кылыкка узсери, кастын кажаганынын алдындагы эки столмозын менин адамнан, Онисийдин уулынан, Иван Перерепенкодон алган јериме алмардан ала уи улус горшоктор јунун јураташ јерге јетире тургузын салган.

3) Бу брбги айылаган, ады-оббкбзи де кижин јескинчилу турган дворянин мени бойымнын абылыма бртб саларга јаман сананын туры. Онын санаазын мыллы керектер јарт коргузин јат; бантапкызында, бу јаман кылыкту дворянин алдында бойымнын јалкузы ла уйатту уур сыма керечинде јантайын јадатан болгон, эмди десе туралына улам сапш чыгып туры; экинчизинде, менин јада калган адамнан, Онисийдин уулынан, Иван Перерепенкодон эки ады-оббкбмди алган ачкы бойымнын јеримди чедендеген чеденге коштой онын улустары јакын турган турада кбунг сайын узак ббдин туркунына от кбуйи јат, онын алдында ол улустен эткен ссечини кбуй дурердег болгой, каганенин брбчурин салтан болгон.

Менин јуртымды бртббртб сананган учун, менин јаманды, адымды ла оббкбмди јамандаган, менин ачкы бойымнын оббкбмди јамананган учун, анчадала менин оббкбмди албадан *аркх кие* деп ссб кошкон учун Никифордын уулы Иван Довгочхунды штрафтайла, чыгымдарды тблон берзиз деп јаргылайла, колы-будын кычылайла, бойын горотын турмезине анарын сукеши деп сурап турым, бу менин сурактарын аайынча јбити кийалтазы јогыван тургуза ла будурзин деп сурап турым. Сананын бичиген кижги—дворянин, миргородский помещик Иваннын уулы Иван Перерепенко".

Комудалды кычырын бекбогон кийининде, јаргычы Иван

Ивановичке жууктап келеле, оның топчызынан тудун ала-ла, мынайда айтты:

— Иван Иванович, бу елер неси эдин жадыгар? Кудайдан коркызагар! Комудалды таштап салыгар, блзин ол! (Оның түжише көрмөс кирзин!) Оның ордына елер Иван Никифоровичке экү колдорыгардан тудуныкын алала, окшо-жыгар, бир иили саутуринский¹ бе эмезе никопольскийди² бе садып алала, ол эмезе пуншик³ те болзо эдин ийеле, мени кычырын алыгар! Ончобые кожо ичип ийеле, ончозын ундун саларыбые!

— Жок, Демьян Демьянович! Ондый керек эмес—деп, Иван Иванович жаантайынгы аайыпча жаап тоомурду айтты. — Бу энтү-жөптү божогодый керек эмес. Жакины болзын! Жакины болзын, господалар!—деп, эбиреде турган улус жаар баштавала, ондый ок унае айтты. — Менин сурагым аайыпча учурду керек эдилер деп, мен ижепи турым—деп айдала, бастыра улусты алап кайкада артырып салала, жүр берди.

Жаргычы бир де сөсө айтпай отурды, качы тумчугына тапкы тартынып отурды: канцеляриянын иичилери чернильницанын ордына турган иилини агтарып ийдилер; жаргычы алаатыган бойынча етолдын үстиндеги төгүлүн калган чернильнаны сабарыла ары-бери таркадып турды.

— Бу керекти не деп айдарыгар, Дорофей Трофимович?—деп, эмеш унчукпай отурала, жаргычы болушчызынан сурады.

— Нени де айтпазым—деп, жаргычынын болушчызы каруузын берди.

— Кандий керектер болуп јат!—деп, жаргычы оной ары айтты.

Је бу сөсти айдарга јеткедекте, эжик чыкырап ачылган бажында Иван Никифоровичтин көкөи присутствиеге киррип келди, кийин јаны дезе эжиктин тыштында артып калды. Иван Никифоровичтин жаргыга келгени сүрсөн солуп болгонунан улам, жаргычы кыйгырып ийди; качы кычырып турган бичигини кычырбай токтой берди. Фризовий⁴ полуфрак⁵ кийип алган бир канцелярист пероны оозына сукты; экипчизи чымал ажырын ийди, керек дезе эжиктин јанында турала, јардында пашивкалу кирду чамчазын тыр-

¹ Сантуринский—арканын ады.

² Никопольский—арканын ады.

³ Пунш—ромног ло сахардан кайнадып јазаган аркы.

⁴ Фриз—бөстөн ады.

⁵ Полуфрак—алды ачык јайгы јеңил кийим.

мап турган, фельдъегердин¹ ле каруулчыктыг ижин бұдүрүп турган кенек кизи кайкагашына оозун ачып ийеле, кемнин де будына базып ийди.

— Кайдаг келдигер?! Не керектү жүригер? Су-кадыгар кандый, Иван Никифорович?

Же Иван Никифорович ичкери де, кайра да базып болбон, эжикте кештелип калган, тып-тыре жок турды. Баштапкы кыптагы улус Иван Никифоровичтин кийини жанынан присутствешный кыпка кийдире итени деп, жаргычынын кыйгырганы темей болды. Баштапкы кыпта жагыс да суракту жүргөн карыган эмеген болгон, ол эмеген бойынча куру сөөк колдорунун бар-жок чагыла ийди, нени де эди болбоды. Ол тушта канцеляристтердин бирүзи, калып эриндү, жалбак ийиндү, жаан тумчукту, чаганагы дыртылып калган кийимдү кизи эзирик немедий көзиле кылчырына көрүп, Иван Никифоровичтин алдына базып келеле, онын колдорун, жаан баланын колдору чылап, карчий-терчий тудала, кенек карыган жаар көзиле имден ийди. Кенек карыган Иван Никифоровичтин комудалду онтузын да укпай, тизезиле онын ичине ийди, жүк арайдаг ойто чыгарып ийди. Онын кийининде эжиктин жылдырмазын алып, эжиктин экинчи жарымын ачып ийдилер. Мындай жаан иш эткешинен улам, канцеляристтин ле онын бодушчызынын, кенек карыганын оосторынан чыккан тынышка присутствешный кыптын жыды бир кезек өйгө аракы ичетен туранын жыдына түйнөй боло берди.

— Иван Никифорович, слерди тыг кыстап ийдилер бе? Слерге эм ийзин деп, мен энеме айдайын, ол эмле сыртаарды да курлагаарды сүркүштеп ийзегер, ооругар жазыла берер.

Же Иван Никифорович отургушка отура тужеле, жагыс да „ох“ деп онтудан өскө бир де неме айдып болбоды. Учү-учында арыганынан улам, угулар-угулбае араай уинле „Керек эмеш не? Кундүленигер!“ деп андала, кармашынан тапкы уратан немезин кодорды.

— Слерди көрүп турганьма сүрөөн суунип жадым—деп, жаргычы каруузуп берди.—Же ондый да болзо, кандый керектинг учун слер мындай жаан иш эдип, сепанбае жанынан канайып келгенигерди билип болбой турым.

— Суракту...—деп, Иван Никифорович жүк ле арайдан уин чыгарды.

— Суракту? Кандый суракту?

— Комудалду...—бу өйдө буулгак тыпыжына туттырып, узак өйгө унчукнай отурды.—ох... куурмакчыла жар-

¹ Фельдъегер—түргөн жетиру жетиретен элчи.

тылажарга комудалду келдим... Иван Иванович Перерепен-
коло.

— Кудай! слер база оооор ок! Ондый сүрөөп жакшы на-
зылар! Ондый сүрөөп жакшы кижиле жаргылажарга комудал
берерге турыгар!

— Ол көрмөс, көрмөстинг бойы!—деп, Иван Никифоро-
вич узуктелте айтты.

Жаргычы крестенип ийди.

— Суракты алып, кычырыгар.

— Канайдар база, кычырыгар, Тарас Тихонович—деп,
жаргычы качыга чала жаратпай турган айылу айтты, же бу
өйдө оныг тумчугу үстиндеги эрдин жыткарып ийди, ал-
дында онойып ол жагыс ла тыг сүүнгенде эдетеп. Жаргы-
чыныг тумчугу сурак жогынаг үстиги эрдиндеги таң-
кыны тартынып ийгени учун жаргычы там ла ачыды. Он-
дый коомой керек эткен учун бойыныг тумчугун үредин
ийерге, карманыпан кол пладын чыгарып алаза, үстиги
эрдиндеги таңкыны торт жалмап ийди.

Вичик кычырарданг озо кол плат жогынаг эдетеп кере-
ги будүрүп ийеле, качы мынайда кычырып баштады:

„Миргородтын поведенинг дворянини Никифордын уулы
Иван Довгочхун сурап туры, бастыра сурактар мынан
төмөн айдылган:

1. Жаман чугулду ла коомой сагышту, бойы дворянин
деп аданып турган кижини Иванныг уулы Иван Перерепенко
меге жүзүн-жүүр коомой керектер, чыгым ла оной до өскө
коркушту жаман кылыктар эдин туры; ол кече түнде,
уурчы кижин чилеп, колында малталу, киреелу ле оной
до өскө елесарий жепселду мениг акту бойыныг жур-
тымнын ичиндеги кажааныма киреле, оны бойыныг ко-
лыла урей кезип салган. Ого ондый законго жарабас уурчы
керек эдерге мениг жанымнан кандый да шытак жок болгон.

2. Бу ок дворянини Перерепенко мениг тынымды базар
сагыжы бар, өткөн айдын 7-чү күнине жетире ондый кара
сагыжып жажырып, мениг турамнын ичинде илип салган
мылтыгымды нажы кижин болуп мекелеп сурап, мылтык
учун, бойыныг керик сагыжы аайынча, кереги жок жүзүн-
жүүр немелер: күрөк чочко ло эки таар сула берерге са-
нанган. Же мен онын жеткерлү санаазын сезип ийеле, оны
канаып ла оной туура эдерге кичеенгем, же бу төгүнчи,
уйат жок Иван Иванныг уулы Перерепенко мени жамандап
анкылайла, оной бери каршулу бштөп туры. Оныла кош-
той, бу улам сайын адап турган, жаман дворянини Иванныг
уулыныг Иван Перерепенканыг угы да жаман болгон:

онын эжези бастыра улуска жарлу балыр жүрүмдү кижя болгон, ол беш жыл мынап озо Миргородто турган егерский¹ ротаны ээчи жүре берген; өбөгөнүн десе крестьянин эдин бичидин салган. Эне-алазы база законды тообос, коркушту тын арамызак улус болгон. Бу өрө айдылган дворянин—улус топочы Перерешенко неге де жарабас жүрүмиле азындагы төрөөдөрүн де ажа берди, оныла коштой, кудайга жарамыкту керек эдин турым деп, сырагай ла жаман кылыктар эдин жат: орозо тутпай жат, пенниг учун десе, Филипптинг күнинен озо бу кудайдаг туура баскан неме куча садын алала, закон жок Гапка деп кыска, свечиге ле жарыктын эдерге үс керек деп, оны эртеңгизинде ле сойзып деп жакарган.

Онын учун бу дворянинди, кижя топочы, кудай тообос, төгүнчи, ууры эдин туттырган кижини кыңылайла, түрмеге, ол эмесе государственный острогко² апарын салзын, ондо оны, келипкенче, тамызын ла дворян угын жоголтодо, бойын кыйнаарыла Сибирь жаар каторгага ийзин, менин чыгымдарымды төлөзин деп, сурап турым. Бу суракту бичикке колын салган кижя Миргородтыг поведенин дворянини Иван Никифордын уулы Довгочхун.

Качы комудалды кычырып божой ла берерде, Иван Никифорович чыгын барарга, бөрүтүн алып, бакырды.

— Бу елер кайдаар барарга турыгар, Иван Никифорович?—деп, жаргычы айтты.—Эмен отурзагар! Чай ичигер! Орышко! бу сен, тенеке кые, канцеляристтерде имдежин не турян, барын чай экел!

— Же Иван Никифорович айылынап мынча кире ырап барганынап ла мындый коркунту керекте болгонинап коркыйла, эжиктег чыгып жадала, айтты:

— Слер түймебегер, мен күүним жеткенче де...— деп айдала, эжикти кийиннен ары жаап ийеле, алап кайкаган бастыра улусты артыргызып салды.

Нени де эдер арга жок. Эки комудалды жаргы алып алды, керек жаап жылбулу болгодый болгон; же бу керекке үзсери, кижя билбес жанынап база бир керек кожумала, оны ошон ары тамла жылбулу эдин ийди. Жаргычы болушчызыла, качыла кожо чыга берерде, жаргыдаг болуш сурап келген улустын экелген такааларын, дымьрткаларын, калаштын оодыгын, пирогторын ла ошон до бекө жүзүн-жүзүр пемелерин канцеляристтер жуун, таарга сугун тургызар-

¹ Егерский рота—адучил (стрелковая) рота.

² Острог—түрме.

да, бир чочко туранын ичине кийдири маптап келеле, ир-рогты ол эмесе калаштын оодыгын да эмес, Иван Никифоровичтин етолдын учында каландап жаткан суракту чаа-зынын ала койды. Чаазынды ала койоло, күрөн чочко түргөн чыга маптады, оны жаргынын чиновниктери ли-нейкаларла, червильницаларла соккон до болзо, бирүзи де жетип болбой калды.

Бу сүрсен солун керек аайы-бажи жок түймөсөн чыгарды, неиниг учун десе, комудалдын копиязын да көчүрүп алга-лак болгон. Жаргычы, жартап айтса, качы да жаргычынын болушчызы, кижги укпаган мындый солун учурал керегинде узак куучындаштылар; учы-учында бу керекти граждан-ский полиция көрөр учурду, онын учун городничийге жетири бичик бичиир деп жөн чыгардылар. Бу да күнде ого 389 номердү бичик ийген; ол керек аайынча жылбүдү куучын болгон, ол куучынды кычырачылар мынан арм айдалган бажалыктан билип алар артады.

У Б А Ж А Л Ы К

Бу бажалыкта Миргородтын күндүлү эки кижизинин куучыны айдылып жат

Иван Иванович бойынын айыл-журтындагы иштерин бо-жодып ийеле, темиккен аайынча таскактын алдына амы-раарга барып жадала, чеденинги кичинеке эжигинде кандый да пеме кызарып турганын кайкап көрди. Ол городничийдин жегининг уштугы болгон, онын уштугы жаказы чылап кирле-нин, кыртыжы десе лакта сүркүштөп койгон тере ошкоч болуп калган. Иван Иванович бойынын ичинде мынайда са-нанып турды: „Куучындажарга Петр Федоровичтин кел-гени жакшы“, же городничийдинг катын ары-бери жагып, сүрекей түргөн басып келеткенине көрөлө, кайкай берди. Неиниг учун десе, ол онойдо каа-жаа да базатан. Городни-чийдинг мундиринде сегис топчы тагып салган, тогузын-чы топчы десе эки жыл мынан ого церквени аластан ба-раткан процессияда туружар тушта үзүлүп калган. Квар-талыный надзирательдер күнүн сайын городничийге рапорт жетирип турарда, топчы табылды ба деп, городничий оло-дон сурап та турза, ол топчыны десятскийлер эмдиге жетире таппаган. Сегис топчыны эмегендер мырчак отур-гускан чылап, бирүзи оң жагы жаар, экинчиси сол жагы жаар эдип тагып салган. Онын сол буды калганчы жууда

шыркалаткан учун, ол аксагандап, сол буды туура ыраак чачылып, онг будынын эткен ижи докко жуук эдиш турган. Городничий буттарып канча кирези турген кыймыктатса, анча кирези араай ичкерилейтен. Онын учун городничий таскакка жеткенче, Иван Иванович городничий колын ненинг учун онойып турген серпни жат деп саяанын жатты. Городничий жаны шпалагу дурген учун, онынг келген кереги кандый не деп, Иван Иванович анчадала тыг дилбиркей берди.

— Эзедер, Петр Федорович!— деп, Иван Иванович кыйгырды, ол сүреен дилбиркек кижин болгон деп өрө айдылган; городничий аксагандап, кирестенинг тепкижине канайда чыгып болбой, буттарына чугулданып, өрө дө көрбөй турганын көрбөлд, Иван Иванович чыдажып болбоды.

— Сууген нажда ла быяанду Иван Ивановичке жакшы күн болзын деп кууизен турым!— деп, городничий каруузын берди.

— Отурыгар деп слерди сурап турым. Мен бодозом, слер арыган болорыгар, ненинг учун десе, шыркалату буттыгар...

— Менин будым!— деп, городничий кыйгырып ийесе, Иван Иванович жаар, великан¹ иигмей² жаар, эмесе учёный педагог³ бижелерге уредетен уредучи жаар кезе көрүп турган чылап, көрүп ийди. Бу сости айдын ийесе, ол будын чөйбө тебеле, подды тепти. Онынг мындый жалтанбазы бойына коомой жетирди, ненинг учун десе, ол бастыра бойы силкинижеле, тумчугу кирестенинг одыра салган агажыч чокуды; же ээжини бусназын деп көрүп дуретен ойгор городничий оны кананып та билдиртпеске, ол ло тарыйын түзелип алаша, тыгкы аларга турган кижин болуп, кармагына колын сукты.— Мен бойым керегинде слерге айдарга турым, жакшынакту нажда ла быяанду Иван Иванович, мен эр жажыма мындый походтордо дурдим деизигер бе! Чын, дургом. Темдектен айтса, бир мунг сегис дже жети жылдагы дуду ойинде... Ах, мен канайда чеденди ажалаша, жакшынак немкага барып дургенимди слерге куучындап берейин.— Бу бидө городничий бир көзин сыкыйтала, көрмөс чилеп, күлдүм-иренип ийди.

— Слер бугүн кайда болдыгар?— деп, городничийдин куучынын дүзерге ле ненинг учун келгенин билли аларга,

¹ Великан—сүреен жаан кижин.

² Иигмей—сүрекей кичинек кижин.

³ Педагог—жагыс ла бойынынг науказынынг дско немени билер кууни док кижин.

Иван Иванович сурады; городничий неин айдарга турганын билерге, ошон сураар күүни сүрсөн тыг келип турды; же ол жаан улаустын ортозында канайда жүрерин жакшы билетен учун ондый сурактын эңотын жакшы билип турган, ошан учун Иван Ивановичке, жүреги коркушту тыг согулып та турган болзо, бойын колго тудуп сакырга келишти.

— А, угыгар, мен бүгүн кайда болгонумды куучыдан берейин—деп, городничий каруузун берди.—Баштанкызында, бүгүн сүрсөн жакшы ой деп айдар учурду...

Калганчы сөстөрдү айдарда, Иван Иванович арай да өлбөдү.

— Мен бүгүн слерге бир жаан учурду керек аайынча кездим—деп, городничий ошон ары айтты. Бу өйдө городничийдин жүзи де бастыра бүдүмү кириестени өрө чыгып албай турарда бүдүмү ошкони кату боло берди.

Иван Иванович сүүнүп, калтырак оорулу кижи чилеп, тыркыража берди, керекти узатпай, темиккен аайынча, сурап ишти:

— Ол кандый жаан учурду? Жаан учурду эмеш пе?

— Көрбөр до: озо баштап мен жалтанбай слерге айдарга турым, менин жакшынак да быяанду Иван Иванович, слер... менин жанымнан болзо, көрзөгөр, мен не де эмес, же башкаруунун кереги, башкаруунун кереги оны некеп турму: слер ак-чек жүрүмнүн ээжизин бусканыгар!

— Бу слер неин айдын турыгар, Петр Федорович? Мен бир де неме аайлабай турым.

— Акырзаар да, Иван Иванович! Слер канайып неин де аайлабай турыгар? Слердин акту бойыгардын малыгар казнанын жаан учурду чаазынын апарган, мындый керектердин кийининде слер неин де аайлабай турым деп айдын жадыгар!

— Кандый мал?

— Жарган айтса, слердин бойыгардын күрөң чочкогор.

— Мында мен неинин учун буруду? Жаргынын каруулачыгы неинин учун эжикти ачып жат!

— Же, Иван Иванович, ол слердин акту бойыгардын малыгар болордо, слер буруду болор учурду.

— Мени чочкого тундеп турганыгар учун слерге быяан жетеш.

— Мындый сөстөрдү мен чындап та айтпадым, Иван Иванович! Кудайымай, ондый сөстөр айтпадым! Мен ондый керекти айтпагам! Акту сагыжыгарла оны бойыгар санынын көрзөгөр: биллердин жоби аайынча, городтын ортозында,

— Тар—ден, Иван Иванович айтты.

— Мен сонсини түрмә! Сәр урчани, нахуаи да оной до оро [үзүн-]үр керектерди билип түрмәгә барга. Төртүгә бару. Де мен кайды да нахуаи үрбелгенни бып үрбелгенине мен болуккыи [үрүккыи]и дауаи-кыи кыи жажна башта үрчөм. (Оро контой, менни бий эке- тап ма!

— (О не дечи, Петр Феторович! Чочоны кулаи жава- үрчүп—от оной керек.

— Иван Иванович, сәр мен болугар ооркоордо түр- тар деп алдара түрмә! Мен, бу мизди керек коникте болуп јат, де кон сабагыи јагыс да чочини, сабагыи до эке эке кереккыи алдыга, каа-жаа да болуп јат; де корогат эи јан оромкыи, ичкыи. Инде боо чочо багыи үрчүп—от оной керек.

— Мен сонсини түрмә! Сәр урчани, нахуаи да оной до оро [үзүн-]үр керектерди билип түрмәгә барга. Төртүгә бару. Де мен кайды да нахуаи үрбелгенни бып үрбелгенине мен болуккыи [үрүккыи]и дауаи-кыи кыи жажна башта үрчөм. (Оро контой, менни бий эке- тап ма!

— (О не дечи, Петр Феторович! Чочоны кулаи жава- үрчүп—от оной керек.

— Иван Иванович, сәр мен болугар ооркоордо түр- тар деп алдара түрмә! Мен, бу мизди керек коникте болуп јат, де кон сабагыи јагыс да чочини, сабагыи до эке эке кереккыи алдыга, каа-жаа да болуп јат; де корогат эи јан оромкыи, ичкыи. Инде боо чочо багыи үрчүп—от оной керек.

— (О не дечи, Петр Феторович! Чочоны кулаи жава- үрчүп—от оной керек.

— Иван Иванович, сәр мен болугар ооркоордо түр- тар деп алдара түрмә! Мен, бу мизди керек коникте болуп јат, де кон сабагыи јагыс да чочини, сабагыи до эке эке кереккыи алдыга, каа-жаа да болуп јат; де корогат эи јан оромкыи, ичкыи. Инде боо чочо багыи үрчүп—от оной керек.

— Эйе—деп, городничий оңоң ары айтты.—1801 жылда мен 12-чи егерекний полктын 4-чи ротазында поручик¹ болгом. Биете ротанын командири, елер билерге турган болзогор, капитан Еремеев болгом.—Бу ойдө городничий бойынныг сабарларыи Иван Ивановичтинг ачын алып, танкы уужап турган табакерказына сукты.

— Гм—деп, Иван Иванович каруузын берди.

— Је менин кыйалта јок бүдүретен керегим —деп, городничий оңоң ары айтты,—башкарунын некеттелери бүдүретиш болуп јат, Иван Иванович. Јаргыданг казынын чаазынын уурдаган кижн каршузын јетирген бекө до керектер эткениле тунгей болуп, уголовный каруузына туратанын елер билеригер бе?

— Онызын билерим, керек десе елерди де уредерим. Онойдо улус керегинде, темдектесе, чаазында елер уурдаган болзогор, айдып јат; је чочко—кудай јайаган мал ише!

— Бастыразы ондый, је закондо мынайда айдылып јат: „дууры эткен керегинде бурулу“... Јакшы ајарулу укени деп, елерди сурап турым: *бурулу!* Мында бурулу немениг уты-төзин, эркек-тижизин де јамызын айтпай јат. Ондый болордо, мал да бурулу болордог маат јок. Кашайдатаи эдигер, онызы елердинг табыгар, је јангыи ээжизин бусканы учун буруладып каруузына тургузыларына ол малды полицияга јетирер учурлу.

— Јок, Петр Федорович! Ондый неме болбос!—деп, Иван Иванович токуцалу айтты.

— Елер неши эдетен эдигер, мен бийлердинг јакаруузын бүдүрер учурлу.

— Елер мени не коркыдып турыгар? Ол чочкони эжелши деп, кол јок солдатты ийерге турыгар ба? Ол солдатты мынаг кулкулө чыгара сүрзин деп, дворовий эменге јакарарым. Онын калганчы колын сымдырын салзын.

— Мен елерле еөс блаажарга тидинбей јадым. Ондый болзо, елер ол чочкони полицияга јетирбеске турган болзогор, оны келишкенче де тузаланыгар: куунигер бар болзо, көлдө байрамга сойоло, онын эдин јин салыгар. Сойоло, эдинен колбаса эдер болзогор, чочкониг кашынан да јуузынан Ганканын эткен сүрсеи јакшы колбасазынанг эки колбасаны меге ише беригер деп сураарга турым. Ондый колбасаны мениг Аграфена Трофимовнам сүрекей сууи јат.

— Колбасаны ийерим.

— Онын учун мен елерге сүрекей јаан быйаным јетирерим, менин сууген де быйанду најым. Эмди база бир еөс

¹ Поручик—каан јакы тужында офицерский орго јамы.

айдарга жөн беригер: мен слерди слердин айылдажыгарла Иван Никифоровиччае эитештирерге жаргыттыдаг, онойдо ок биетинг багыра таныштарыбыстанг жакардуу келгем.

— Кайыны! Ондый эш неме болбос кижиле бе? Мен ондый куркет, коомой кижиле жонтөжөтөм бө? Качан да болбос! Ондый керек болбос, болбос!—Иван Иванович бу бйдо сурсен кату сагышту болгон.

— Же слер бойыгар канайда эдетен эдигер, онызы бойыгарда—деп, тумчугынын эки уйдин таскыла кундулеп, городничий каруузын берди.—Мен бойым слерге эи-суме айдын болбозым, же ондый да болзо, бери угыгар: эмди тургуза слер боркожин турган улус, же эитешкен кийининде...

Же Иван Иванович бөдиблорди канайда тударын бантап куучындады; ол куучыны бултаартып, бөкө немеге көчүрерге турганда бөдиблөр керегинде куучын баштайтан.

Онойдордо, городничий кандый да жеугун алып болбой, ойто кайра жанар учурду болды.

VI БАЖАЛЫК

Бу бажалыкта не барын кычырачы ончозын якшы билип алар аргалу

Иван Ивановичтинг чочкозы Иван Никифоровичтинг угузу бичыгын апарган керекти бир де кизи билбезин деп, жаргыда жажырага кичеесендер де болзо, же эртезинде де Миргородтынг багыра улусы бу керекти билип ийдилер. Городничий озо бантап ундыйла, ол керекти улуска бойы куучындап салган. Ол угузуны чочко апарган керегинде улус Иван Никифоровичке айдарда, ол бир де неме айтпай, жагыс да „Чочко күреп бйду эмеш не?“—деп улустаг сурады.

Же бу бйдо Агафия Федосеевна Иван Никифоровичти катан да кызирде берди:

— Бу сен канайын турып, Иван Никифорович? Бу керекти божодор болзонг, улус сени, тенок кижини электеп каткырган чылап, электежин каткырыжар! Оныан кийининде сен кандый дворянин болорын! Сен сууйтеп тату курактарды садын турган кадыктардаг да ары болорын.

Токтоныкнае кадыт Иван Никифоровичти жонко кийдирип алды! Кайдаг да орто жанту, уймалын калган кара чырай-

лу, чаганагында жамачылу кара-көк өңдү сюртукту кишини таап алгандар. Ол кизи соногын төгөтлө суртер, кулагынын кийининде үч канат кыстап алып, чернильницанын ордына кичинекей шилени топчызына буулап алып жүрөтөн; бир ле отурза, тогуз ирогты жийле, онынчызын кармапына салып алатан, бир гербовый лист чаазынга онын бичиген [үзүн-жүүр] кобын кандый да кычырачы, керек десе кандый да жакшы кычырачы, чимирбей ле чучкурбей турун, качан да кычырып болбойтон. Бу кижиге тунгей кизи чучурап, тамагы кыркырап, учы-учында мындый бичик бичиди:

„Дворянин Иван Никифордын уулы Довгочхуннан Миргородтын поветовой жаргызына.

Менин дворянин Иванын Никифордын уулынан Довгочхуннын ол комудатынан улам, дворянин Иванла Иванын уулыла Перерепенкоко кожо, онызы болор учурду болгон; Миргородтын Поветовой Жаргызы бойынны болушун жетирер болгон. Күрөң чочконун бойынны табыла уйады жок эткен кереги жажытту тудулган да болзо, меге ол табыш туш улустаг жетти. Мындый керекти эттиргени ле көкүткени бийтийни каршу эткен деп, жаргыга жазым жок келишип жат; менин учун десе, ол чочко тешек мал, ого үзеери ол чаазында уурдаар аргалу. Бу өрө айдылганынан улам ла айдылып турган чочкону менин бийтум, бойни дворянин деп адап турган Иван Иванын уулы Перерепенко кижини тоноорго ле блтүрерге санаган ла кудай жамадагыны жарлу, бийтийни божоткону мынан жарт көрүнни туру. Ле бу дарамзык миргородский жаргы ол керегинде жажытту жоптү болгон; ондый жөн жогынан ол чочко жаргыдан чаазын уурдаарга канайда да кирбес эди; менин учун десе, миргородский поветовой жаргы кичеийтен жеткил улусту, ол керегинде темдектеп, кандый ла бийдө жаргыда отуратан жагыс ла солдаттын адын адаза жедер; ол жагыс кылчыр көстү ле сынык колду да болзо, шийдамла чочкону согуш, чыгара сүрүп ийер жеткил аргалу. Бу айдылганынан бу миргородский жаргынын болушканы ла ол жидовский астамнан бирүзи бирүзине жетирип, бойлоры үлешкени жарт көрүнет. Ол десе, өрөги айдылган разбойник, дворянин Иван Иванын уулы Перерепенко кожо киришкеви база жарт. Онын учун мен, дворянин Иван Никифордын уулы Довгочхун поветовой жаргыга бастыра текши жарга жетирип турым, ол күрөң чочкодон ол эмесе оныла жоптүшкөн дворяниннен Перерепенкодон менин айдылган сурагымды алып албаза, ол аайынча чыпдык менин тузама жөн чыгарбаза, ол туш-

та мен, дворянин Иван Никифордын уулы Довгочхун ол жаргынын законго жарабас көкүдүзү керегинде, керекти көчүрөрү керегинде жарамыкту керектерди бүдүрөлө, палатага комудал берерим.—Миргородский поветтин дворянини Иван Никифордын уулы Довгочхун”.

Бу мындый сурак бойынын салтарын жетирди: жалакай улус көп сабазында коркынчак болотон эди, жаргычы база ойдый коркынчак улустыг тоозына кирип жат. Ол бойынын качызынан сурады. Же качы эридерин өткүрө койу улусе „гм“ деп айдала, жагыс ла көрмөсө будынын жанында ого жууктап келген жемитти көрөлө, чырайын канайда кубултатан эди, онойып бойынын чырайында бир де неме керексөбөй ле непи саванып турганын сыраган билдиртпей, сырагай ла көрмөсө чилеп, күлүмзиренди. Сок жагыс арга артты: эки надыны ойто эштеитирер. Олорды эштеитирерге ол бийдиг озо эткен бастыра керектер бир де жедини жок болгондо, оны канайда баштаар? Онды да болзо, база катан ченежин көрбөгө саванып алдылар; же Иван Иванович бу мындый керекти этпезим деп чике айдала, керек десе чугулдай берди. Иван Никифорович бу мындый суракка каруузын берердин ордына, кайра бурулала, бир де сөсө айтпады. Онын кийининде жаргылажар керек айдары жок турган барды; онойып керектер каныгай өдүн турганы бу жаан жаргыла мактулу болотон. Ол ок кунде чаазыды темдектеп, бичигилеп, номерин тургускылап, көктөгилеп, колдорун салып жазайла, керекти шкафта салып койдылар, ол чаазып шкафта жаткап, бир жыл, экичи жыл, учинчи жыл жаткап. Көп кыстар кижиге жүрө бердилер; Миргородто жагы ором төзөлдү, жаргычынын бир түй тижиле жаак жанындагы эки тижиле тужуп калды; Иван Ивановичтин айызында алдындагызынан көп балдар жүгүришип дурдилер: ол балдар кайдагы табылганын жагыс ла кудай билер! Иван Никифорович Иван Ивановичке өчөйүп, алдындагы турган жеринен эмен ыраак та болзо, кастыг жагыс кажаканын тудуп алды, Иван Ивановичтег торт түй челеденеип алды, эмди эки жакшы надылар бирүзи бирүзинин чырайларын качан да көрүшпөс болды—олордын кереги десе черниланын темдектеринен мраморго тунгей болуп калган шкафта бу бйгө жетире сүрөсө жакшы жатты.

Ол тушта бастыра Миргородко сүрөкөй жаан учурлу керек болды.

Городничий ассамблея¹ эткен. Ондоры жуулган жүзүн-жүзүр

¹ Ассамблея — каан тужында бай улустыг жуулын жарган турганы.

улусты да сүрөсү жакыны жыргалды жүраарга будуктарды да кисточкаларды мен кайдагы алайын? Часты колыгарга алаала, оны ачып, онын ичинде не болуп турганын көрбөгөр! Чындап та, ондо кыжи айлап болбоо неме эмес пе? Городничийдин туразынын кийин жапында частыг тегеликтери кире эмесе ошон көп жүзүп-жүүр абралар турганын елер эмди сапанзагар. Ондо кандый бричкалар да абралар жок деп айдар! Вирузинин кийин жапы жалбак, алды жапы чичкечек; экинчизинин десе— кийин жапы чичкечек, алды жапы жалбак. Бирүзин бричка да эмесе абра да деп айдарга жараар; экинчизин десе— бричка да эмесе абра да деп айдарга жарабас; кезик повозкалар жаап бутула садыгто ол эмесе кошошманын тейбек эмегенине түнгөй; кезиги десе жайрадылып калган жидке ол эмесе тереден айрылгалак куу сөөккө түнгөй; кезиктери, тууразынан көрбө, сорууздун кангага будунтеш; кезиктери десе неге де будунтеш эмес, кыжи кайкагадый неге де жарабас, неге түнгөйүн сапанын ташпас неме. Мындый айы-бакы жок жүзүп-жүүр немелердин ортозынан көзүгүн калып катарларга чалып салган каретага түнгөй неме көрүшүн гурды. Боро чеккен тонду, тууген чамчалу, көй терези борукту да банка-банка фуражкаларду, колдорунда кангалу кучерлер хомушун алып салган алтарды жетинип апарып турдылар. Городничий кандый ассамблея эткен! Ассамблеяда болгон улусты мен елерге тоодоң берейин; Тарас Тарасович, Евил Акинфович, Евтихий Евтихевич, брөгү айдылган Иван Иванович эмес бекө Иван Иванович, Савва Гаврилович, бизинг Иван Иванович, Елевферий Елевфериевич, Макар Назарьевич, Фома Григорьевич... Ошон ары тоодоң болбозым! Тоодоор чагым жок! Бичириге колым чыдайт! Ондо канча кирези үй улус болгон! Кара-күрөң да ак чырайду, узун да кыска сынду. Иван Николорович ошкоч тейбек да кажызын да городничийдин шигагазынын кышына сугуп алгадый чичке будумду үй улус бар. Канча кире чепецтер болгон! Платьелер канча кире! Кызыл, сары, сары-күрөң, дажыл, көк өңдү, жаңы платьелер, экинчи жапынан эбирип салган, база катан кемжин кезип көктөгөн платьелер бар. Платтар, лепталар, ридикуальдар канча кире! Мыны көргөн кайран көстөрүм! Бу спектакльдын кийининде елер неге де жарабазыгар. Ондо кандый узун стол тургузылган дейзегер! Ончо улус куучындажа берерде— кандый табыш көдүрилген! Аш теермендеер теермен бойынын бастыра тегеликтериже, таштарыла иштей берзе, табыжы ошон араай болор! Олор не керегинде куучындашкан, мен елерге жартап айдып болбозым, же ондый да болзо, олор

сүрөсү жаан учурду ла тузалу немелер керегинде, темдек-тезе: күнниң аайы керегинде, ийттер, буудай, айгырлар керегинде куучындашкан деп санаар керек. Калганчы учында өрөгү айдылган Иван Иванович эмес, сынар көстү Иван Иванович айтты:

— Мениң оң көзим (сынар көстү Иван Иванович бойы керегинде тудуш ла электеген айылу айдатан) Иван Никифоровичти, господин Довгочунды көрбөй турганы меге сүрөсү солун неме.

— Келер күни жок!—деп, городничий айтты.

— Нениң учун?

— Олор бойы бойыла, жартап айтса, Иван Ивановиче Иван Никифоровичтиң өөркөнкөнинен бери, кудай ла дезен база, эки жыл боло берди, эмди олардыг бирүзи кайда барза, экинчизин ошоор канайтсаг да, качан да барбас!

— Слер мени айдын турыгар!—деп, сыгар көстү Иван Иванович оро көрөлө, колдорун жаба салып ийди.—Эмди не болотоп, жакшы көстү улус энтү-жөптү, жакшы жадып болбой турарда, мен кылчыр көзимде канайып эштежин жадайын!

Бу сөстөрдү угуп отурган улус оосторун ачкылап, ончолоры тыг каткырдылар. Эмдиги өйгө жарагалый көкыр эрмек айдатап учун кылчыр көстү Иван Ивановичти бастыра улус сүрекей сүүйтөп; узун сынду, каткак сөөктү, байковый тонду, тумчугында балузын суркуштеп койгон кижини тураның толигында кыймыктабай, керек десе тумчугына чымыл учун кирерде, чырайын бир де эмеш кубултпай, сүрөсү узак отурала, отурган жеринен туруп чыгала, кылчыр көстү Иван Ивановичти эбире турган улуска жууктап алды.

— Угыгарда!—деп, сүрекей көп улус оны курчай туруп ийгенин көрөлө, кылчыр көстү Иван Иванович кыйгырды.—Слер мениң кылчыр көзимди көргөнчө, онын ордына биетиниң нарыларыети эштептиреликтер. Эмди Иван Иванович уй улусла, кыстарла куучындажыл отурганча, Иван Никифоровичке араайынан кижини ийеликтер, онын кийининде оларды тушташтыралыктар.

Иван Ивановичтиң сөзин ончолоры бир санаалу жаралдып, эмди ле городничийдин айылындагы жыргалга калыпай келиши деп, Иван Никифоровичтиң айылына тургуза ла кижини ийерге жөн чыгардылар. Эмди жаан учурду сурак тура берди: мындай жаан учурду керекти будүрерге кемди костоор? Бу сурак жуулгап бастыра улусты ал-санага тужурди. Дипломатический керекти ончозынан артык кем билери керегинде узак тартыштылар: учы-учында бу ке-

ректи Антон Прокофьевич Голопуз будурзин деп, ончолоры бир санаалу жөн чыгардылар.

Же элден озо кычырачыларды бу жакшынак кижиле бир эмеш танытырып салар керек. Антон Прокофьевич ончо жанынаг жакшы кизи болгон: Миргородто кандый бир күндүлү кизи ого мойын оройтоп плат ол эмезе ич кийер кишим берзе, ол быяанын айдатап, керек десе кандый бир кизи онын тумчугына жешил чертип ийер болзо, ол тушта база быяанын айдатап. „Антон Прокофьевич, бу елердин сюртугыгар күрөң өңдү болордо, онын жеңдери нешиг учун чагкыр өңдү?“—деп, онойг улус сураганда, ол каруузын тудуш да мындайда беретен: „Слерде мындайы да жок! Сагын алыгар, элей берген кишининде ончозы түнөй өңдү боло берер!“ Чындап та, чагкыр өңдү чекпей күннин чогына огып, күрөң өңдү боло берген, эмди сюртуктын да, жеинин де өңи түнөй боло берди. Же сырагай ла кайкамчылу неме неде десе, Антон Прокофьевич жайгыда чекпеннен көктөгөн кийим кийип, кышкыда десе панковий кийим кийетининде болуп жат. Антон Прокофьевичтин бойында тура жок. Озо баштап онын туразы городтын учында болгон, же ол оны садып ийеле, онын акчазына үч кер ат ла бир бричка садып алган. Ол садып алган немедериле помещиктерге айылдап жүретен. Же аттарла шакырт көп болордо, ого үзеери аттарга сула садып аларга акча керек боло берерде, Антон Прокофьевич олорды скрипкага ла айылга жүретен кыс балага толып ийеле, ого үзеери, бирме беш салковийдыг тудуш бир чаазынын алды. Онын кишининде Антон Прокофьевич скрипканы садып ийеле, кыс баланы алтынду сафьяновый калтага толып ийди. Онын калтазы онкон калталу кизи эмди жок. Бу мындай жакшынак калталу болгон учун эмди ол деревнелерге жүрүп болбой, городто артын, жүзүн-жүзү тураларга конуп, же көп сабазында онын тумчугына чертерин сүүп туратап дворяндардын айылына конуп туратап. Антон Прокофьевич жакшы ажапарын ла көп көзөр ойноорын сүүйтөн.

Улустыг жбине киретени онын салымы болгон, онын учун ол боругин ле тайагын алган ла бойынча жүре берди. Же базын барадала, Иван Никифоровичти канайда ассамблеяга кезин деп кыймыктадып аларын сананды. Жакшы да болзо, же кату кизи онын амадаганын будурин болбогодый экин салды. Чындап та айтса, төжөктөг дө турарга сүрөөн күчөшини турганда, ол канайын келетен? Же ол төжөктөг турун та алза, онын качан та дөптөншө би-

тузи ассамблеяда деп ол алаңдуу жогынап билип тура, ошоор капайда келер? Антон Прокофьевич канча ла кире сапанарда, ол анча кире көп буудактар таап турды. Күнинг изушине кижин тынып болбос болды; кижининг тери, суу чылап, агып турды. Антон Прокофьевичтинг тумчугына көп то черткен болзо, ол көп керектерге сүрсөн сүмелу кижин болгон. Жаңгыс ла ол неме толын аларга тыг ырысту эмес болгон. Качан тенек кижидий кбринерин сүрсөн жакшы билетен; кезикте сагышту да кижин жүк ле арадан чыккандый керектен чыга беретен.

Онын тапкыр сагыжы Иван Никифоровичтин жөнкө кийдирип алар эп-арганы сананып таап турарда, ол бастыра керектерден жалтанбай, ичкесери барадарда, кенетийин сакыбае жанынаг бир керек оны алаатыдын ийди. Антон Прокофьевичте кижин кайкап көргөдий бир штан барын айдар керек; оны кийип алганда, ийттер тудун ла онын балтырларынаг туткылап туратап. Же ол түбегине бүгүн ол ло штанын кийип алган. Онын учун ол бойынын керегин санап ла берерде, бастыра жанынаг ийттердин коркунтуурун кулагын тундурун ийди. Антон Прокофьевич коркунтуу тыг кийгырын ийерде (оног тыг бир де кижин кийгырбайтан), ол кийгыга жаңгыс ла танын эмеген ле жаан сюртуктын ээзи уулчак чыгара жүгурижин келгилеген эмес, же керек десе ого удур Иван Ивановичтинг журтындагы уулчактар жүгуришкилеп келдилер; же ийттер онын бир ле будынаг да тиштеп ийген болзо, бу керек онын омок сагыжын сүрсөн жабыздын ийди, онын учун ол кирнесте өрө эмен жалтанган айбасту чыкты.

VII—Б А Л Г А Н Ч Ы Б А Ж А Л Ы К

— А! эсендер. Слер ийттерле не берижип турыгар?— деп, Антон Прокофьевичтин көргөн бойынча, Иван Никифорович айтты, ненин учун десе, Антон Прокофьевичте кандый ла кижин жүк ле кокырлап куучыпдажатап.

— Олор бастырады өлгиле калзын! Олордо кем берижип туры?— деп, Антон Прокофьевич каруузын берди.

— Слер төгүндөп жадыгар.

— Бу кудап бу туры, төгүндөбөй радым! Слерди Петр Федорович обедке¹ кычырган.

— Гм.

¹ Обед—көп тоолу улус жууп алып кундулейтени.

— Бу кудай бу туры, төгүндөбөй жадым! Слерди келтип деп канайын тын кычырганан айдарга да болбос. Иван Никифорович, өптү чилеп, мени менин учун бекбөлгөн жат, куучындаарга ол эмезе тегин де отурарга качан да кирбес деп айдат.

Иван Никифорович эгин сыймап ийди.

— Иван Никифорович эмди келбесе, мен мени санаарып билбей турым: ол меге, байла, кара санааны гургап болор дейт. Выйацаар дегирзегер, Антон Прокофьевич, Иван Никифоровичти келзин деп өбөтөзөгөр деген. Же, Иван Никифорович, барактар ба? Оңдо сүрөп жакшы улауе жуулган!

Иван Никифорович кирестеле бар-жок ушле кыйгырып гурган иптүкти көрүп турды.

— Иван Никифорович слер, Петр Фёдоровичке кандый балык, кандый уркөп эколгилегенин көргөн болзогор—деп, кичеемкей депутат¹ ошон ары айтты.

Ол тушта Иван Никифорович Антон Прокофьевич жаар бурулуп, онын айтканын ажарлуу уга берди.

Бу керек депутаттын сагыжын жарылып ийди.

— Капшагай барактар, Фома Григорьевич база оңдо! Бу слер канайын турыгар?— деп, Иван Никифоровичтин ол до бойынча жатканын көрүп турала, депутат айтты.—Же не? барарыс на айла барбазыс на?

— Барар күүним жок.

Бу „барар күүним жок“ дегенин угала, Антон Прокофьевич торт алаатый берди. Онын өптү өбөтөрү Иван Никифоровичти дөңкө кийдирип ады деп санаган. Же ол онын ордына жагыс да „барар күүним жок“ деп катуу айтканын укты.

— Менин учун слердин барар күүнигер жок?— деп, Антон Прокофьевич ачыган кеберлу сурады, жаргычы да городничий, ойногон айас, онын бажына күйүп турган чааныды да салганда, Антон Прокофьевич оңдо ачылбайтан.

Иван Никифорович тумчугына тапкы тартынды.

— Слердин табыгар, Иван Никифорович, же оңдый да болзо, слерди кандый керек туруп турганын мен биллип болбөй турым.

— Мен не керектү баратам?—деп, Иван Никифорович учында айтты:—оңдо разбойник болор!—Разбойник деп ол Иван Ивановичти айдатан.

Кудай ла дезег база! Удаган бедил...

— Кудай бу туры, ол оңдо болбос! агару кудай бу туры, ол болбос! Мени бу ла турган дериме куакты соксын!—

¹ *Депутат*—мында айдылганы аайынча, элчиге жүргөн чыгартылу кижи.

деп, онойдо бир де частын туркупыпа чертегедий куунду Антон Прокофьевич каруузун берди.—Баралык, Иван Никифорович!

— Слер төгүндөп турыгар, Антон Прокофьевич, ол ондо!

— Кудай ла дезег база, бай болзын, ол ондо жок! Ол ондо болзо, мен бу турган жерден туура баспайын! Слер бойыгар да сананып көрзөгөр, төгүндөерге меге не албап! Менин колдорым ла буттарым көчөп калзын!.. Эмди база бүтпей турыгар ба? Мен слердин алдыгарга, бого ло тургуза блойын! адама да, энеме де, бойыма да теңериде жүрүм көрүбөзүн! База бүтпей турыгар ба?

Иван Никифорович бу мындый тоомжылу сөстөргө будуп, мойношпой барды, онын кийининде штанын ла наиковый казаккыны¹ келзин деп сюртукту камердинерине² жакыру берди.

Иван Никифорович бойынын штанын канайда кийгенин, онын мойнына галетукты канайда буулаганын, учуучында казаккыны кийдиргилеп жадарда, онызы колтыгынын алдынан жарыла бергенин бичибезе де, кем жок деп бодон турым. Жангыс ла бу өйдө токуналу отурып, Антон Прокофьевичтин турецкий калтазын кандый бир немеге толып алдыгар дегенине ол бир де сөс айтпаганын айтса, жеткил болор.

Бу өйдө городничийдин айылында дуулган улус Иван Никифоровичтин келерин де бу эки жакны кичи жөптөжип, бастыра улустын куундерин токунадар минутты сакны турдылар; улустын кон сабазы Иван Никифоровичти келбес деп санагылап тургандар. Иван Никифорович келбес деп, керек десе городничий кылчыр Иван Ивановичте маргаан эткен, же жангыс ла кылчыр Иван Иванович маргаанга бойынын кылчыр көзүн самала, городничийден шыркаду бууны тургусеми деп некей берерде, ого узсеери, дуулган улустар араанынан каткырыжарда, городничий ачынала, жобин бербей, жүрө берди! Ой экинчи часка баратканы удай берген, Миргородто байрам да күндөрдө мындый өйдө улус ажангылап туратан, же ондый да болзо, бүгүн эмдиге жетире бир де кичи столго отурбады.

Антон Прокофьевич эжиктеп жүк ле көрүшп келерде, ончолоры ла оны эбире курчап ийдилер. Антон Прокофьевич бастыра сурактарга жангыс ла „келбес“ деп кату сөс кыйгырды; ол онойдо айдарда ла, элчиден мор болбогон учун арбын, жаман сөстөр, керек десе чертпштер де онын

¹ Казаккы — эр кичи кийетеп жегил кийим.

² Камердинер — бай улустын айылында керектерин будуретеп кичи.

бажына урула берерге белен болгон, же бу өйдө кенетийин эжик ачылды—Иван Никифорович кирип келди.

Жуулган улуска көрмөсө по ол эмесе өлгөн кизи бе көрүнгөн болзо, Иван Никифоровичтин кенетийин келгенин кайкаган чылап, кайкагылабае эди. Улуска онойдо кокурлан айтканына сүүнүп, Антон Прокофьевич мыкындарын тудунын, сүрекей тыг каткырды.

Кандый да болзо, Иван Никифорович мындый кыска өйгө дворянин кизиге жарамыкту эдиң капайып турган кийини алганын жуулган улус сүрөсөп кайкап турдылар. Бу өйдө Иван Иванович мында жок болгон, ол неге де чыга берген. Бастыра улус алан кайкаганынан ондонун келеле, Иван Никифоровичтин су-кадыгы керегинде сурагылап, онын там жоной бергенине сүүнүп турдылар. Иван Никифорович ончо улусла окшожып, „Слерге мен сүрөсөп молдулу“ деп айдып турды.

Ол ортозында борцтыг жыды компатанын ичине жайылып, аштап калган айылчылардын тумчуктарын жакшынык кычыктай берди. Ончо айылчылар ажанатап кып жаар чубаштылар. Ээчижин алган, куучынчы ла унчукпае, чичкечек де жоон бүдүмдү үй улус стол жаар бастылар, узун стол жүзүн-жүзү чечектерге жарана берди. Столдо кандый аш-курсак болгону тоолобозум! Каймакка каарган мишкалар¹, борщко кожуп турган утрибка², изюмла база сливкала жарандырын койгон индейка керегинде, кваска жибидин салгач солог ошкоч бүдүмдү аш-курсактын, озогы повардын калганчы кожогы болуп турган соус керегинде—бастыра бойы аракынын жалбыжына туй алдырып салган (үй улус оны илбиркеп те, көркүп та көрөтөн) соус керегинде нени де айтназым. Бу аш-курсактар керегинде нени де айтназым, ненин учун дезе, ол аш-курсак керегинде куучыады жайганча, оторды жири меге артык жарап туру. Иван Ивановичке хрен³ кожуп жазаган балык сүрөсөп жарады. Ол мындый тузалу ла амтанду курсакла анчадала тыг иштеме берди. Балыктыг сырангай ла кичинек сөбөктөрүп талдап, тарелкага салып жадала, болгообос жапынан капайда да туура көрдү: тегеридеги жайачы, бу кандый кайкамчылу неме болды! Онын ождожында Иван Никифорович отурды!

Ол ок өйдө Иван Никифорович база көрүп ийди!.. жок!.. күчим жетпей жат!.. Меге өскө перо беригер! Мениг пером

¹Мишка—калаштын ады.

²Утрибка—курсактын ады.

³Хрен—мааланын ажы.

мындый журукты бичирге мылды, тый жок немедий. Олордын сүрөөн кайкаганы билдирип турган чырайлары кыймык жок, сырагай да таштый боло берди. Олордын кажызы да узактан бери ташын чырайды көрүп ийди, сакымас жаанынан көрүшкөн нафялар бирүзи бирүзине базып келеле, тапкыларын берип „күндүленигер“ эмесе „күндүленигер“ деп сураар аргам бар ба“ деп сураарына белен болгодый. Де оныла кошгон, бу ок улустын чырайлары, кандып да коомой неме белгелеп турган ошөөн, көркүнтү бөлдүлар! Иван Ивановичтин де Иван Никифоровичтин тери, суу чылап, агып турды.

Сталдо отурган бастыра улус бир тушта нафя болгон улустан көзүн албай, олорды көргөнинеен тиши тартылып калгандый унчукпай отурдылар. Кандунды¹ капайда курсака жазайтан керегинде бу өйгө жетире илбулу куучындашкылап отурган үй улус куучындарын кештийин токтоткандык ийдилер. Тым боло берди. Улуу журукчынан жакшынак кисточказыла журагадый картина боло берди!

Учма-учында Иван Иванович кол плат чыгарып алата, чимире берди; Иван Никифорович десе эбиреле афяктап көрөлө, көстөрүн ачык эжикке токтотты. Городинчий оны көрүп ийеме, эжикти жакшы тым жаап салзын деп, жакару берди. Ол тушта нафялардын кажызы да ажанып, бирүзи бирүзи жаар база бир де катап көргилебеди.

Обед божогоп до кийининде, алдында нафялар болгон эки кизи отурган жерлеринеен тура жүгүрүп, качып чыгарга бөрүктерин бедирей бердилер. Ол тушта городинчий көзиле имден ийди, Иван Иванович, ол Иван Иванович эмес, кылчыр көстү бөкө Иван Иванович Иван Никифоровичтин кийинине, городинчий десе Иван Ивановичтин кийини жапына туруп алдылар. Олор эки Иван Ивановичти де Иван Никифоровичти удурал ийди, олор бирүзи бирүзине колдорун бербегенче, божотпоско турдылар. Кылчыр көстү Иван Иванович, эмес кыйа да болзо, Иван Никифоровичти Иван Ивановичтин турган жерине чике ийтти; же городинчийдин буттары бу өйдө онын сөзүн укпай, туура сырагай ыраак барып турганынан улам (мындый керек, байла, сталдын үстүндө жүзүн-жүзү аракы көп болгончанын улам болгон болор), ол Иван Ивановичти туура ийтти. Иван Иванович тууралаган бойынча, улустын ортозина сонуркап чыгып келген кызыл платкелү үй кижинин үстүнө ягылды. Мындый керек жакшы деменине белгези эмес болды. Олдын да

¹ Кандун—акталыла, семирте азырап салган потук.

болзо, жаргычы, бу керекти түзөдү аларга, городничийдин ордына турун, устиндеги ардинин таңкызын тумчугуна кийдире тартышып ийеле, Иван Ивановичти туура ийде салып ийди. Миргородто улусты эитептиретеи эи-арга оидый. Мындай керек мячик ойногонна эмен түгөй. Жаргычы Иван Ивановичти ийде салып ийерде, кылчыр көстү Иван Иванович бастыра ийде-кучни жууи алата, туранын устинеи агып турган жанмырдыг суузы чылап агып турган тердү, Иван Никифоровичти ийде салып ийди. Најылар экилези мойногылап та турган болзо, је олорды ийдин, бойы бойлорына жууктадып ийдилер, пенниг учун дө-зе, олорды бойы бойына жууктада ийдип турган улуска тууразынан айылчы улус болуш јетиргендер.

Ол тушта ол экуни улус бастыра јанынан курчагылап ийди, бойы бойлорына колдорын бербегенче божоткылабас дештилер.

— Кудай слерде, Иван Никифорович де Иван Иванович! Слер нениг учун өөркөшкөнигерди акту јурегигердег ай-шып беригер! керегі јок немедег улам өөркөшкөи эмеизгер бе? Улустыг да кудайчыг алдына слерге ујат эмес пе!

— Мыны билбей турым—деп, арыгагына тышыжы буу-лып (оныг јонтөбдринен мойноор кууни јок болгонн кө-рүшип турган) Иван Никифорович айтты.—Мен Иван Ива-новичке кандый коомой неме эткенимди билбей турым; ол нениг учун мениг кажаганымды көзөле, мени өлтүрерге санаган?

— Мен кандый та коомой сагыш керегине буруду эме-зим—деп, Иван Никифорович јаар көрбди, Иван Иванович айтты.—Мен бойымнын өитүме нени де этпегем деп, ку-дайчыг да слердин алдыгарга, күндүүлү дворянство, чер-теини турым. Нениг учун ол мени јамандап, мениг јамыма да ада-өбөкөмө каршызы јетирип туры?

— Иван Иванович, мен слерге кандый каршу јетирим?—деп, Иван Никифорович айтты.

База да бир миңут кирези мындай әрмек болгон болзо, алдындагы өч өчүн каларга белен болгон. Керек дөзе Иван Никифорович таңкы салатан немезин алата, „күндүлени-гер“ деп айдарга, колын карманы јаар сукты.

— Слер, милостивый государи, мында улус көзинче ай-дарга болбос өбөдө мениг ада-өбөкөмди, јамымды јаман-таганыгар база каршу эмес пе?—деп, көзин өрө көрбөй, Иван Иванович айтты.

— Мен слерге најылыкту айдып берейин, уксагар, Иван Иванович (бу өйдө Иван Никифорович Иван Ивановичтин

топчызына сабарларын тийдирди, онызы Иван Никифоровичтин сыраңай дымжаганын көргүзөтү. Слер көрмөсө тө эмес немеге—мен слерди *эркек жас* деп адатаныма ачына бердигер...

Иван Никифорович бу сөсти айдып ийеле, жастыра керек эдин пйгенин жагы да билди; же орой болды: сөс айдылып калган.

Бастыра керек уредди!

Бу сөсти Иван Никифорович алдында, керечилер жокко айдарда, Иван Иванович онын ачузына чыдажып болбой, кижини де көрөр аайы жок болуп сүрөөн тыг чугулданган,—эмди не болгону, слер бойыгар сананып көрөдгөр, менин кару кычырачыларым, бу кижини өлтүргөдүй сөс көп тоолу үй улус жуулган жерде айдылган, Иван Иванович анчадала үй улустын алдында күндүлү болорун сүүйтөн. Иван Никифорович оны *эркек жас* деп айтпай, *күш* деп айткан болзо, керекти түздөни алгадый арга бар болор эди.

Же—бастыра керек божоды!

Ол Иван Никифорович жаар көрди—же канайда көргөн! Иван Ивановичтин көрүжине керектер бүдүрөтөн жаг берген болзо, ол Иван Никифоровичти торт орды да жок эдин салар эди. Айытчылар ол көрүштин учурын билип ийеле, оларды эки башка айрып саларга мендедилер. Бир де тилеги үй кижиден онын жүрүмү керегинде сурабаганча өтпөйтөн, сүрөөн жобош кижини эмди ачышганына чыдажып болбой, турадан сагыш жок чыгара жүгүрдү. Кижинин чугулу кандый тыг жоккон эяни жат!

Иван Иванович керегинде бир айдын туркунына неме угулбаган. Ол бойынын туразында бөктөнүн алган. Керес кайырчак ачылган, оной неси чыгарган болор деп? Озодо таадазынан жединкен акча чыгарган! Эмди бу акчалар куурмакчы-сүмөчү улустын чернилага уймалып калган колдооруна кирди.

Керекти оюн ары көрзин деп, палатага табыштырып салдылар. Ол керектин жартына эртеп чыгар деп сүүнчидү табыш угала, Иван Иванович ак-жарыкты көрүп айылданг чыкты. Же калак! ол ло күннен бери, керек эртеп ле бүдөр деп, палата күнүн сайын он жылдыг туркунына айдып турды.

Беш жыл мынан озо мен Миргородло өткөм. Мен коомой ойдө жорыктап жүргөм. Ол түштө кунукчылду—чыкту,

балкашту, туманду куски күндөр турган. Улай да жаап турган кунукчул куски жагмырдаг улам чыккан куски жакан жаландарды да кыраларды шайрак шүүндий буркен салган, бу жаканды кижги тууразынан көргөндө, карыган өбөгөн баштакташып тургандый эмесе карыган эмеген роза чечекте жаранып алганын көргөндий, сүрөкөй эңжөк болгон. Ол тушта күнниң айалгазы меге салтарын тыг жетиретен; күнниң аайы эрикчендү болгондо, мен база эригин туратам. Же ондый да болзо, мен Миргородко жууктап келеримде, менин жүрегим тыгыда согула бергенин сезип иigem. Кудайымай, канча кирези немелер кижиниң сагыжына кирет! Мен Миргородты он эки жыл көрбөгөм. Ол тушта мында, жакып найылажын эки кижги, жакындаг-жакыны сок жагыс эки найы журтаган. Атту-чуулу канча кире улус болуп калган! Жаргычы Демьян Демьянович ол тушта жата калган болгон; кысчыр көстү Иван Иванович база жата калган. Мен Миргородтын төбө оромнаа жортуп кирдим; ончо до жерде баитарында салам буулап салган уэун агантар тургылаган: Миргородты жарандырагына кандый да жагы план эдилеш турган! Бир көзөк тураларды көчүрүп салган. Олордын жаңыдагы болгон чедендердин артканын көрөгө эрикчендү турдылар.

Ол тушта байрам кун болгон; абраны церквенин жагына токтотканы деп жазарала, ошун кийининде церквесе араанынан киреримде, мени бир де кижги ажарбады. Чындап та, мени ажарар кижги де жок болгон. Церкве ээи болгон. Улус жокко жуук. Сырагай кудайзак та улус, балкашган жалтанып, келбетен болгондуй. Свечилер бүркүк күнде кандай да кайнамыду коомой куйуп турдылар; церквенин ичинде каракуй дабулар кунукчул көрүнип турдылар, тегерик шылду узун көзидөктөрдө жагмырдын суусы агып турды. Мен бурул чачту күндүлү бир карыганын сурадым:

— Айгеегар, Иван Никифорович эзен бе?

Бу өйдө иконанын¹ алдында лампада² тыг жарып берерте, жаркын менин жаңымда турган иккөримниң жүзине чыкканди. Мен аяктап турала, тапын кижиниң чырайын көрүп, сүрөөн кайкай бердим! Бу Иван Никифорович болгон! Же ол канайда кубулып калган!

— Иван Никифорович, слер кадык па? Слер кананын канып калганыгар!

¹ Икона — кудайдын сури.

² Лампада — иконанын алдында от куйдуреткен неме.

— Чың, мен карып калгам. Мен бүгүн Полтавадан келдим—деп, Иван Никифорович каруузун берди.

— Смер пени айдын турыгар! Мындый коомой күнде сдер Полтавага барып жүргөшгөр бе?

— Канайдар! жаргынын кереги...

Оны угала, мен улу тынып ийдим. Иван Никифорович ол тынышты сезип ийеле, айтты:

— Санаркабагар, эмдиги келер неделеде керек меге тузалу бүдер деп, менде чындок жетиру бар.

Мен ийишимди кызынып ийеле, Иван Иванович керегипде пени-пени билип аларга, жүре бердим.

— Иван Иванович мында!—деп, кем де меге айткан:— ол крылосто.

Ол ло тушта мен каткак бүдүмдү кижини көрүп ийдим. Бу Иван Иванович эменче? Оныг жүзи чырышту, чачтары төрт ак болуп калган; же бекешазы ол ло бойы болды. Жакшылашканын кийининде, жалакай каткыду, воронка ошкоч жүзиде мен жаар баишавала, Иван Иванович айтты:

— Жакшынак солун табын керегинде сдерге жетиру әдейин бе?

— Кандый солун табын керегинде?—деп, мен сурадым.

— Эртеп менин керегим кыйалта жогынап бүдер. Палата чынып айткан.

Мен база катан улу тынып ийеле, оңола түргөп эсендежиң аларга мендежим, пенин учуп дезе, мен сүрөөп жаап учурду керекту барып жаткам; мен абрага отуруп алдым. Арык аттар (олорды Миргородто курьерский¹ деп атагылайтан) кара балкашка түжүп турган туйгактарыла угарга жамап табын чыгарып, ичкери болдылар. Рогожала жамынып алып отурган жидтинг устиле ургууп жапмыр онойдо ло урун турды. Жапмыр менин кийимимди өдө берди. Будканын² жапында кенек кизи бойындын боро кийимин жамап отурган кунукчыл застава³ арайынап өдө берди. Ойго ол ло жалап анда-мында жажарып турган, казылып калган кара жерлер; улуш таандар да каргаалар, бир де аай жаап турган жапмыр, бир де жарык көрүнбөс каранууй теңери.— Бу ак-жарыкта жүрерге кунукчылду, господадар!

¹ *Курьерский*—түргөп баратан аттар.

² *Будка*—агаштан эткен кичинекей тура (каруулчыктын туразы).

³ *Застава*—городтон чыгатан жер.

Б А Ж А Л Ы К Т А Р

I	БАЖАЛЫК. Иван Иванович ле Иван Никифорович	3
II	БАЖАЛЫК. Иван Ивановичке не керек болгонин, Иван Ивановичтин ле Иван Никифоровичтин ортозында кандый куучын отконин, ол куучын неле божогонун бу мынаг билин элар аргалу	9
III	БАЖАЛЫК. Иван Иванович Иван Никифоровичле ооркбшкбининг кийининде не болды	21
IV	БАЖАЛЫК. Миргородтыг поветовой жаргызында не болгонин кергинде	26
V	БАЖАЛЫК. Бу бажалыкта Миргородтыг кундулау эки кижининг куучыны андылып жат	37
VI	БАЖАЛЫК. Бу бажалыкта не бзын кычырачы ончозун жакшы билин элар аргалу	42
VII	Калганчы бажалык	48

Редактор *И. Булбаков.*

Ответственный за выпуск *Е. Мултуева*

Тех. редактор *С. Суразаков.*

Корректор *С. Сабашкина.*

АН 25971. Сдано в набор 4/VIII-53 г. Подписано к печати 29/IX-53
 Объем 3,75 п. л. Уч. изд. л. 3.5. Заказ № 1265. Тираж 2000 экз.
 Цена 80 коп.

г. Горно-Алтайск, типография облисполкома.

Цена 80 коп.

3149

Н. В. Гоголь

**Повесть о том, как
поссорился Иван Иванович
с Иваном Никифоровичем**

На алтайском языке

Горно-Алтайский областной
книжный издательство
1953